

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLV.
Fasciculus I.

ANDRÁSSY ADÉL

**A föld tulajdoni és használati viszonyai
Magyarországon**

Szeged, 1994

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, EMESE ÉGETŐ, JENŐ
KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY, PÉTER
PACZOIAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI,
JÓZSEF VERES

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, ÉGETŐ EMESE,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOIAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ,
VERES JÓZSEF

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványuk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

Népsűrűség tekintetében Magyarország Európában a sűrűn lakott országok közé tartozik: egy km²-nyi területre 114 fő jut. A környező országok népsűrűsége alacsonyabb, pl. Ausztriában 90, Romániában 97, a volt Szovjetunióban 13 fő él egy km²-nyi területen.¹

A mezőgazdasági aktív népesség aránya az össznépeségen belül Magyarországon az 1980-as évek végén is jóval nagyobb volt, mint az európai országok többségében. Különösen erőteljes az eltérés köztünk és a nálunk fejlettebb országok között. Az 1990-es években a privatizáció, a tulajdonváltás, a mezőgazdasági földek használatának átstrukturálódása miatt a mezőgazdasági aktív népesség aránya nőtt. Az 1980-as évek végén ez az arány Magyarországon 13,3 %, Ausztriában 6,6 %, Dániában 5,4 %, Olaszországban 8,3 %, a volt NDK-ban 8,8 %, az NSZK-ban 4,1 %.

A nálunk lényegesen fejletlenebb országokban magas a mezőgazdasági népesség aránya: Romániában 23,1 %, Ázsiában 61,7 %, Afrikában 64,9 % (*I. sz. táblázat*)

A földellátottság tekintetében földrészek, országok között lényeges mértékű, tekintélyes szóródást figyelhetünk meg. 100 lakosra hazánkban 61 hektár jutott az 1980-as évek végén, ami az európai átlaghoz viszonyítva rendkívül kedvező. Európában 100 lakosra 45 hektár jut (*I. sz. táblázat*).

Magyarország földellátottsági helyzete kedvezőbb, mint a szomszédos országoké. Ausztriában 100 lakosra 46 hektár, Dániában 55 hektár, Olaszországban 30 hektár, a volt NDK-ban 37 hektár, az NSZK-ban 20 hektár jut.

Európa földellátottsága azonban csak Ázsiáénál jobb, a többi földrészhez képest Európára a föld-szűkösség jellemző. Afrikában 100 lakosra 164 hektár, Észak-, Közép- és Dél-Amerikában 156-268 hektár, Ausztráliában 3.546 hektár jut (*I. sz. táblázat*).

A mezőgazdasági foglalkoztatottakra jutó szántóterület nagysága alapján képzett rangsor nagyjából megegyezik a 100 lakosra jutó mezőgazdasági terület alapján képzett rangsorral. A 100 mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó szántóterület Magyarországon 346 hektár, Ausztriában 336 hektár, Olaszországban 222 hektár, Romániában 217 hektár, Dániában 947 hektár. A mezőgazdasági foglalkoztatottakra jutó szántóterület nagysága alapján Európában hazánkat csak Dánia, Svédország és Franciaország előzi meg.²

A mezőgazdasági terület³ aránya az összes területen belül Magyarországon igen magas, 70 %. Az európai országok többségében az összes terület mintegy 50 %-át művelik meg mezőgazdasági céllal. A mezőgazdasági terület aránya az összes területen belül Ausztriában 41,6 %, Dániában 65,1 %,

¹ A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon 1949–1989. KSH Bp. 1990. 1. p.

² A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon 1949–1989. KSH Bp. 1990. 3. p.

³ Mezőgazdasági területnek számít a szántó, kert, szőlő, gyümölcsös, gyep.

Olaszországban 56,8 %, Romániában 63,5 %. Afrikában ugyanez az arány 32,1 %, Észak-, Közép- és Dél-Amerikában 7,8-36,5 %, Ausztráliában 62,8 %, Ázsiában 47,0 %.

A szántóterület aránya az összes területen belül Magyarországon 54,3 %, Európában csak Dániában jobb ez az arány, ahol 60,3 % (1. sz. táblázat).

1. sz. táblázat

A földellátottság főbb mutatói a világ néhány országában

Megnevezés	A mezőgazd-i aktív népesség ^a	mezőgaz- dasági	szántó terület aránya	erdő összes területből hektár	100 lakosra jutó mezőgaz- dasági terület	100 mezőgazda gi foglalk. jutó szántó, hektár
Afrika	64,9	32,1	5,5	22,6	164	45
Észak- és Közép Amerika	11,1	28,6	11,9	30,6	156	474
Egyesült Államok	2,6	46,0	20,0	28,3	177	2607
Kanada	3,8	7,8	4,6	35,5	304	4689
Dél-Am.	24,8	36,5	7,3	47,1	268	213
Ausztrália	7,4	62,8	6,1	13,8	3546	4634
Ázsia	61,7	47,0	15,3	19,5	38	24
Kína	69,6	43,4	9,8	12,1	38	12
Európa	10,4	23,3	13,1	16,4	56	259
Ausztria	6,6	41,6	17,1	38,2	46	336
Dánia	5,4	65,1	60,3	11,4	66	947
Olaszor.	8,3	56,8	30,3	22,4	30	222
Rom.	23,1	63,5	42,4	26,7	66	217
SzU	14,8	27,0	10,2	42,1	213	544
NDK	8,8	57,1	43,3	27,5	37	321
NSZK	4,1	48,1	29,2	29,5	20	447
Magyar	13,3	70,0	54,3	17,9	61	346

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949–1989), KSH, Bp., 1990. 2. p.

1935-ben a magyar mezőgazdaságra a polarizált birtokrendszer volt a jellemző. Az összes gazdaság 17,6 %-a, az összes terület 0,9 %-a tartozott a 0,15–0,57 hektár birtoknagyság kategóriába. A 0,58–2,87 hektár birtoknagyságkategóriába az összes földbirtok 45,6 %-a és az összes terület 8,7

%-a tartozott. 2,88–5,75 hektár birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 16,8 %-át és az összes terület 9,2 %-át sorolhattuk be. 5,76–11,51 hektár birtoknagyság-kategória a gazdaságok 11,8 %-át és az összes terület 12,6 %-át foglalta magába. 28,78–57,55 hektár birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 1,2 %-a és az összes terület 6,4 %-a tartozott. Az 58 hektárnál nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságok az összes gazdaság 1,03 %-át tették ki, de az összes földterületnek jelentős részét, 48,2 %-át birtokolták (2. sz. táblázat).

Magyarországon 1935-ben több mint 1,2 millió mezőgazdasági birtok volt, egy gazdaság átlagos üzemmérete 7,6 hektár volt, az összes mezőgazdasági művelésű földterület 10.248,3 ezer hektár volt. Az összes földbirtok 17,6 %-a, 214.288 földbirtok átlagos üzemmérete 0,4 hektár volt. Az összes földterület 0,9 %-án gazdálkodtak. A 0,58–2,87 hektár birtoknagyság-kategóriába az összes gazdaság majdnem fele, 45,6 %-a tartozott, átlagos üzemméretük 1,4 hektár volt. Az összes földterület 8,7 %-át művelték meg. Az 2,88 és 5,75 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába tartozott a gazdaságok 16,8 %-a, több mint 204 ezer gazdaság. Az összes terület 9,2 %-át művelték meg, egy gazdaság átlagos üzemmérete 4,1 hektár volt. Az 5,76 és 11,51 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába az összes gazdaság 11,8 %-a tartozott, az összes terület 12,6 %-án gazdálkodtak, egy gazdaság átlagos üzemmérete 8,1 hektár volt. A 11,52 és 28,77 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 6,0 %-a, 73.553 gazdaság tartozott. Átlagos üzemméretük 17,0 hektár, az összes terület 13,5 %-án gazdálkodtak. A 28,78 és 57,55 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 1,2 %-a tartozott az összes terület 6,4 %-át művelték meg, egy gazdaság átlagos terület mérete 39,1 hektár volt. Az 58 hektárnál nagyobb üzemmérettel rendelkező gazdaságok az összes gazdaság mintegy 1 %-át jelentették. Kb. 1.000 ilyen birtok volt, átlagos üzemméretük 80,0 és 120 419,3 hektár közötti volt (2. sz. táblázat).

A birtok-nagyság viszonyok az 1945-ös földosztással alapvetően átrendeződtek, majd folyamatosan tovább változtak. Az 1945 márciusában és áprilisában végrehajtott földreform, földosztás során mintegy 642 ezer család jutott földhöz. Összesen 3,2 millió hektárt osztottak szét, az igénybevett földbirtokok száma 75.505 volt. A földhöz juttatottak 28 %-a gazdasági cseléd volt; átlag 8,4 katasztrális hold nagyságú földterülethez jutottak. A földhöz juttatottak 40 %-a mezőgazdasági munkás volt, akiknek átlag 5 katasztrális holdat osztottak ki. A földhöz juttatottak további 30 %-a törpe- és kisbirtokos volt és csak 1–2 %-a volt kisiparos, erdészeti alkalmazott. Az egy személyre kiosztott legnagyobb területet a szakértelemmel is bíró képesített gazdák kapták, közel 12 katasztrális holdat. Az egy személyre juttatott átlagos terület 5,1 katasztrális hold (2,93 hektár) volt.

A földreform során földhözjuttatottak közül több mint 57 ezren földnélküliek voltak, akiknek mintegy 25 %-a egy katasztrális hold, vagy annál kisebb területet, 8 %-a 5–10 katasztrális hold közötti területet és alig egy %-a 10 katasztrális holdnál nagyobb földet kapott.

Földbirtokmegoszlás a földreform előtt és a földreform után

Birtoknagyság kategória hektárban	Gazdaságok (földbirtokok)		Összes területe		Egy gazd. átl. területe hektár
	száma	%	1000 hektár	%	
1935.					
0,14 és kisebb	-	-	49,4	0,5	-
0,15-0,57	214 288	17,6	86,6	0,9	0,4
0,58-2,87	556 082	45,6	802,3	8,7	1,4
2,88-5,75	204 385	16,8	849,8	9,2	4,1
5,76-11,51	144 122	11,8	1165,3	112,6	8,1
11,52-28,77	73 553	6,0	1248,3	113,5	17,0
28,78-57,55	15 231	1,2	596,0	6,4	39,1
58-115	5 789	0,5	463,1	5,0	80,0
115-288	3 839	0,3	679,2	7,4	176,7
289-575	1 357	0,1	541,7	5,9	399,4
576-1151	580	0,1	458,7	5,0	790,7
1152-2877	304	0,02	519,9	5,6	1710,3
2878-5755	101	0,01	391,4	4,2	3875,2
5756-11509	48	0,00	397,6	4,3	8283,8
11510-28773	25	0,00	492,1	5,3	19683,2
28774-57546	10	0,00	386,4	4,2	38641,3
57546-nél nagyobb	1	0,00	120,4	1,3	120419,3
Összesen:	1.219 715	100,0	9248,3	100,0	7,6
1947.(XII.31)					
2,9 és kisebb	991 803 ^{*)}	60,1	1661,4	17,9	1,7
3,0-5,8	388 093	23,5	1960,6	21,1	5,1
5,9-11,5	175 364	10,6	1613,5	17,3	9,2
11,6-28,8	71 054	4,3	1363,2	14,7	19,2
28,9-57,6	14 855	0,9	749,3	8,1	50,5
58-115	5 522	0,3	413,3	4,4	74,8
116-575	4 028	0,3	780,9	8,4	193,9
576-1726	503	0,0	459,8	4,9	913,8
1726-nál nagyobb	91	0,0	297,5	3,2	3268,1
Összesen:	1.651.313	100,0	9299,5	100,0	5,6

* A 0,14 ha alatti gazdaságok száma nélkül.

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949-1989), KSH, Bp., 1990. 10. p.

A földreform eredményeként a törpebirtokok száma megnövekedett. 1947-ben a 2,9 hektárnál kisebb földterülettel rendelkező gazdaságok száma közel 1 millió, az összes gazdaság 60,1 %-a tartozik e birtoknagyság kategóriába, az összes terület 17,9 %-án gazdálkodnak, az átlagos üzemméretük 1,7 hektár. A 3,0–5,8 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 23,5 %-a, közel 400 ezer gazdaság tartozott, az összes terület 21,1 %-át művelték meg, egy gazdaság átlagos üzemmérete 5,1 hektár volt. Az 5,9–11,5 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 10,6 %-a, több mint 175 ezer gazdaság tartozott, amelyek az összes terület 17,3 %-át művelték meg, átlagos üzemméretük 9,2 hektár volt. A 11,6 és 28,8 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába a gazdaságok 4,3 %-a, 71.054 gazdaság tartozott, az összes terület 14,7 %-án gazdálkodtak, egy gazdaság átlagos üzemmérete 19,2 hektár volt. A 28,9 és 57,6 hektár közötti gazdaságok száma közel 15 ezer, az összes gazdaság 0,9 %-át jelentették, az összes terület 8,1 %-án gazdálkodtak, átlagos üzemméretük 50,5 hektár volt. Az 58 hektárnál nagyobb területen gazdálkodó gazdaságok száma 10 ezer, az összes gazdaság mintegy 0,6 %-a, az összes terület 16,9 %-ával rendelkeztek, átlagos üzemméretük 74,8 és 3.268,1 hektár között volt (2. sz. táblázat).

Magyarország összes földterülete 1945-ben 9.292,3 ezer hektár, 1993-ban 9.303,0 ezer hektár. 1945-ben az összes földterület 80,7 %-át, 1993-ban pedig mindössze 65,9 %-át hasznosították mezőgazdasági céllal. 1945-ben az összes földterület 12,0 %-a erdő, 0,3 %-a nádas és a művelés alól kivett terület aránya 7,0 %. 1993-ban az összes földterület 19,0 %-a erdő, 0,4 %-a nádas, 0,3 %-a halastó. A művelés alól kivett terület aránya 14,4 %. A művelés alól kivett földterület 1945-ben 649,7 ezer hektár, 1993-ban 9.303,0 ezer hektár.

1945-ben a mezőgazdasági terület 74,2 %-a szántó, 11,5 %-a kert és gyümölcsös, 2,9 %-a szőlő, 21,3 %-a gyep-terület volt. 1980-ban a mezőgazdasági terület 71,5 %-a szántó, 6,5 %-a kert és gyümölcsös, 2,5 %-a szőlő, 19,5 %-a gyep-terület. 1993-ban a mezőgazdasági terület 76,9 %-a szántó, 2,1 %-a kert és gyümölcsös, 2,1 %-a szőlő és 18,9 %-a gyep-terület volt (3. sz. táblázat).

Magyarországon a szántó terület 1945 és 1993 között jelentős mértékben csökkent. 1945-ben 5.567,1 ezer hektár volt a szántó terület nagysága, 1993-ban több mint 850 ezer hektárral (15,4 %-kal) kevesebb. A szántó területek csökkenése az 1960-as évek elejéig erőteljesebb volt, 1961 után a csökkenés mérséklődött. 1965 és 1975 között éves átlagban 10 ezer hektárral csökkent a szántó nagysága, 1975 és 1985 között nőtt a csökkenés, mintegy 28–30 ezer hektár az éves csökkenés mértéke. A nagyobb mértékű csökkenést elsősorban a belterületi szántók kert művelési ágba történő átsorolása idézte elő, amelyet 1976-ban hajtottak végre. 1983-tól évente folyamatosan nő a szántó művelési ág területe összefüggésben a gyümölcsös, szőlő és gyep-területek csökkenésével, valamint a rekultivációs folyamattal.

1950-ig a kert művelési ágba tartozott a gyümölcsös, később a gyümölcsös önálló művelési ág lett. 1965-ben a kert művelési ág 5.200 hektárral csökkent, amely azzal magyarázható, hogy az 1963-ban megjelent jogszabály a külterületeken megszüntette a kert művelési ágat, majd 1976-tól belterületen a

nagyüzemi művelés alatt álló terület kivételével valamennyi művelési ágat kert művelési ágba kellett nyilvántartani (kataszteri tiszta jövedelme nélkül). 1945-ben a kert és gyümölcsös nagysága 115,1 ezer hektár, 1990-ben pedig az 1945. évinek közel négyszerese, 437,2 ezer hektár. A kert és gyümölcsös területek 1992-től radikálisan csökkentek, 1992-ben 130,8 ezer hektár, 1993-ban pedig 128,3 ezer hektár kert és gyümölcsös területtel rendelkezünk.

Magyarország gyümölcsös területe nem éri el a 100 ezer hektárt. Legnagyobb nyilvántartott területe 1971-ben volt, 171,8 ezer hektár, majd ezt követően rohamosan csökkent a mérsékelt ütemű telepítések és a kiöregedett, valamint alacsony jövedelmezőségű gyümölcsösök kivágásának következtében.

A szőlőterület nagysága erősen ingadozó. 1950 és 1955 között mintegy 30–32 ezer hektárt kivágtak, mert a tulajdonosok a terménybeadási kötelezettségük teljesítése alól így próbáltak kibújni. Az 1960-as évek elején nagyüzemi telepítés következtében nőttek a szőlőterületek. 1970 óta azonban folyamatosan tart a szőlőterület csökkenése. 1945-ben 215,4 ezer hektár szőlőterülettel rendelkezünk, 1993-ban viszont már csak az 1945. évinek 61,1 %-ával.

A gyepterület nagysága 1945-ben 1.600,7 ezer hektár volt, 1993-ban 444,1 ezer hektárral (27,7 %-kal) kevesebb. A gyepterületek állandó csökkenésének oka az, hogy az 1961. évi földvédelmi törvény végrehajtása során a gyepterületek egy részét feltörték és szántóföldi művelésbe vonták, egyes területekre pedig erdőt telepítettek.

Az erdőterületek 1945 óta állandóan nőttek. 1993-ban 648,4 ezer hektárral (58,1 %-kal) nagyobb az ország erdőterülete. Az erdőterületek növekedése a kedvezőtlen talaj- és domborzati adottságú területek és a parlagföldek racionális hasznosításával függ össze.

A nádas területek 1945 és 1993 között 11,6 ezer hektárral, 40,3 %-kal nőttek. A növekedés a mélyebb fekvésű szántóterületek és gyepek elvizesedésével magyarázható, illetve a halastavak szélén keletkezett nádasokkal függ össze.

A halastó területe 1973-ig művelés alól kivett területként volt nyilvántartva. Szétválasztását a halastónak termőterületté minősítése és adóztatása indokolta. 1993-ban 27,1 ezer hektár halastavat tartottak nyilván.

1945 és 1993 között a művelés alól kivett terület növekedett a legnagyobb mértékben. 1945-ben 649,7 ezer hektárt vontak ki művelés alól, 1993-ban már 1.342,5 ezer hektárt, a szántó összes területének mintegy egynegyedét nem művelték meg (3. sz. táblázat).

3. sz. táblázat

**Az ország földterületének alakulása művelési ágak szerint
(1945-1993)**

1000 ha

Művelési ág	1945	1950	1960	1980	1990	1991	1992	1993
Szántó	5567,1	5518,1	5309,8	4734,7	4712,8	4714,2	4706,9	4712,5
Kert	115,1	152,5	189,8	291,4	341,1	341,9	36,3	35,3
Gyümölcsös				138,4	96,1	94,1	94,5	93,0
Szőlő	215,4	230,2	203,6	167,8	138,5	136,4	135,0	131,7
Gyep	1600,7	1474,7	1437,9	1294,2	1185,6	1173,1	1164,0	1156,6
Mezőgazd. terület	7498,3	7375,5	7141,1	6626,5	6473,1	6459,7	6136,7	6129,1
Erdő	1115,5	1165,9	1306,2	1610,3	1695,4	1701,2	1712,2	1763,9
Nádas	28,8	29,4	26,1	37,7	40,3	40,2	39,9	40,4
Halastó				25,3	26,9	26,4	27,1	27,1
Termőterület	8642,6	8570,8	8473,4	8299,8	8235,7	8227,5	7914,9	7960,5
Művelés alól kivett terület	649,7	728,2	829,7	1003,8	1067,5	1075,7	1386,2	1342,5
Összes földterület	9292,3	9299,0	9303,1	9303,6	9303,2	9303,2	9303,1	9303,0

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949–1989) KSH Bp. 1990. 13. p.
Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 12. p.

Magyarország területe 1989. május 31-én 9.303.035 hektár volt. Igazgatáshatáros, tájegység szerinti megoszlásban az alföldi rész 4.929.983 hektár, az összes terület 46,1 %-a, a Dunántúl 3.667.282 hektár, az összes terület 39,4 %-a, az északi országrész 1.342.770 hektár, az összes terület 14,5 %-a.

A földhasználat alakulásában az egyes vállalati (gazdálkodási) formán belül és azok között az elmúlt évtizedekben számottevő változások és átrendeződések következtek be.

Az állami használatban levő földterület nagysága az 1960. évinél mintegy 300 ezer hektárral kevesebb, az 1970. évit azonban már 32 ezer hektárral meghaladja. Az elmúlt tíz évben nagysága állandósult.

A szövetkezetek használatában levő földek már nagyobb változásokat mutatnak. 1949-ben alig 55 ezer hektáron gazdálkodtak valamilyen szövetkezeti formában, 1960-ban már közel 3,7 millió hektárt műveltek a szövetkezetek.

Legnagyobb mérvű változás a kistermelői földhasználatnál tapasztalható. A jelenlegi kistermelői terület mindössze 16 %-a az 1949. évinek, amikortól is 1982-ig fokozatosan csökkent (ekkor mindössze 991 ezer hektár volt), és csak ezután mutatott évről évre emelkedést.

Az egyes művelési ágakban bekövetkezett változások összefüggésbe hozhatók a mezőgazdasági területek művelésből való kivonásával.

1987-ben az összes földterület 31,6 %-a állami tulajdonban, 61,2 %-a szövetkezeti tulajdonban, 7,2 %-a egyéni és kiegészítő gazdaságok tulajdonában volt. 1989-ben az összes földterület 31,7 %-a volt állami tulajdonban, 61 %-a szövetkezeti tulajdonban, 7,3 %-a pedig egyéni és kiegészítő gazdaságok tulajdonában volt. (4. sz. táblázat) A föld tulajdoni viszonyai a 70-es és 80-as években lényegében változatlanok voltak, a földek tulajdoni szerkezete merev volt.

A tulajdoni szerkezet lemerevedésével egyidejűleg birtoknagyságban, vállalatméretben erőteljes polarizáció jött létre. Egyik oldalon létrejöttek a nagyüzemek, amelyek több ezer hektáron gazdálkodtak, a másik pólushoz meg ott voltak a kisüzemek, egyéni gazdálkodók formájában.

1989-ben 130 állami gazdaságot és 1.245 termelőszövetkezetet tartottak nyilván, az egyéb mező- és erdőgazdálkodási vállalatok száma 1.497.725 volt. Az állami gazdaságok közül mindössze 7-nek, az összes állami gazdaság 5,4 %-ának, a termelőszövetkezetek közül 47-nek, az összes termelőszövetkezet 3,8 %-ának üzemmérete 1.500 hektár alatti. Az 1.501 és 3.000 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába az állami gazdaságok 5,4 %-a és a termelőszövetkezetek 26,7 %-a tartozott. A 3.001 és 4.500 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába az állami gazdaságok 18,5 %-a és a termelőszövetkezetek 31,0 %-a tartozott. A 4.501 és 6.000 hektár közötti birtoknagyság-kategóriában az állami gazdaságok 17,8 %-át és a termelőszövetkezetek 19,3 %-át találhatjuk. A 6.001 és 7.500 hektár közötti birtoknagyság-kategóriába az állami gazdaságok 13,8 %-a és a termelőszövetkezetek 9,9 %-a tartozott. A 7.501 és 10.000 hektár közötti kategóriába az állami gazdaságok 16,9 %-a, valamint a termelőszövetkezetek 5,7 %-a tartozott. A 10.000 hektárnál nagyobb üzemmérettel az állami gazdaságok

22,2 %-a, a termelőszövetkezeteknek pedig 3,6 %-a rendelkezett. Mindkét szektorra a nagyvállalati méretek jellemzőek (4. sz. táblázat).

4. sz. táblázat

A mezőgazdasági vállalatok megoszlása területük* nagysága szerint (1989. május 31-én)

Területi nagyság kategória (hektár)	Mező- és erdőgazdálkodási vállalatok		ebből			
			állami gazd. mezőgazdasági kombinátok		term.szöv.	
	száma	%	száma	%	száma	%
500 és kisebb	46	3,0	1	0,8	2	0,2
501-1500	65	4,3	6	4,6	45	3,6
1501-3000	361	24,1	7	5,4	332	26,7
3001-4500	422	28,2	24	18,5	386	31,0
4501-6000	273	18,2	23	17,8	240	19,3
6001-7500	145	9,7	18	13,8	124	9,9
7501-10000	94	6,3	22	16,9	71	5,7
10001-12500	44	2,9	12	9,2	32	2,6
12501-15000	16	1,1	7	5,4	9	0,7
15001-20000	10	0,7	5	3,8	3	0,2
20001-25000	4	0,3	2	1,5	1	0,1
25001-30000	3	0,2	2	1,5	-	-
30000-nél nagyobb	16	1,0	1	0,8	-	-
Összesen	1499100	100,0	130	100,0	1245	100,0
országos átlag,	ha 5165	-	7608	-	3822	-

* A gazdaságok összes területe alapján

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949—1989) KSH Bp. 1990. 12. p.

1989-ben az összes földterület 31,7 %-a állami tulajdonban, 61,0 %-a szövetkezeti tulajdonban, 7,3 %-a az egyéni és kiscéltulajdonosok tulajdonában volt. Állami gazdaságoknál az összes földterület nagysága 2.945.696 hektár, melynek mindössze 35,3 %-át művelték meg mezőgazdaságilag. A művelés alól kivett terület aránya 24,4 %. Az összes földterület 24,6 %-a szántó, 1,3 %-a kert, 0,8 %-a gyümölcsös, 0,8 %-a szőlő, 7,8 %-a gyeplő.

A termelőszövetkezetek tulajdonában 1989-ben 5.679.191 hektár volt, melynek 86,5 %-át művelték meg mezőgazdaságilag. Az összes földterületük 67,8 %-a szántó, 0,2 %-a kert, 0,9 %-a gyümölcsös, 1,0 %-a szőlő, 16,6 %-a gyeplő. A művelés alól az összes földterületük mintegy 3,7 %-át vették ki.

Az egyéni és kisegítő gazdaságok 1989-ben 678.148 hektárral rendelkeztek, melynek 78,7 %-át művelték meg mezőgazdasági céllal. A művelés alól kivett terület az összes földterületük 19,7 %-a. Az összes földterületük 20,4 %-a szántó, 42,7 %-a kert, 3,1 %-a gyümölcsös, 8,7 %-a szőlő, 3,8 %-a gyeplát (5. sz. táblázat).

5. sz. táblázat

A földterület tulajdon és művelési ágak szerint

Művelési ág	Állami tulajdon		Szövetkezeti tulajdon és használat		Egyéni és kisegítő gazdaságok	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%
1987.V.31.						
Össz. földter.	2.937.282	31,6	5.690.145	61,2	675.749	7,2
1989.V.31.						
Össz. földter.	2.945.696	31,7	5.679.191	61,0	678.148	7,3
Ebből: szántó	725.250	24,6	3.849.224	67,8	138.204	20,4
kert	37.864	1,3	12.051	0,2	289.402	42,7
gyüm.	24.916	0,8	48.329	0,9	21.062	3,1
szőlő	23.526	0,8	58.025	1,0	58.794	8,7
gyeplát	227.783	7,8	943.554	16,6	25.919	3,8
Mg-ilag művelt terület	1.039.337	35,3	4.911.183	86,5	533.381	78,7
Művelés alól kivett ter.	719.007	24,4	210.738	3,7	133.889	19,7

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949–1989), KSH, Bp., 1990. 4. p.

Állami gazdaságoknál tehát a földterület nem mezőgazdasági hasznosítása jelentős. A termelőszövetkezeteknél a mezőgazdaságilag művelt területek aránya magas, és a földterületüket alapvetően szántóként hasznosították. Egyéni és kisegítő gazdaságoknál a földterületük kertként hasznosítása a legerőteljesebb.

A mezőgazdaságban a vállalati méretek legátfogóbban a termelési volumennel jellemezhetők. A termelési volumen is visszavezethető két tényezőre: a terület méretére és az egy hektárra jutó termelés színvonalára. Ebből következően a mezőgazdaságban a koncentráció két úton valósulhat meg: a termőterület bővítésével és az egységnyi területre jutó ráfordítások növelésével, tehát a belterjesítéssel. Az üzemterület bővítésével megvalósuló vállalatméret-növekedés nem valósítható meg a szűkebb értelemben vett koncentrációval, hanem csak üzemek összevonásával centralizáció útján, hiszen a föld korlátozottan áll rendelkezésre és társadalmilag felhalmozhatatlan.

A termelőszövetkezetek területi centralizációja a kollektivizálást követő több mint másfél évtized során erőteljes volt. A szövetkezetek száma az 1961. évi 4.204-ről 1977-ben 1.425-re csökkent. 1989-ben 1.245 termelőszövetkezet volt, ezzel párhuzamosan az átlagos vállalati méretek gyorsan nőttek. A termelőszövetkezetek átlagos területe 1961 és 1977 között 4,2-szeresére növekedett, 1977-ben 3.624 hektár volt. Az egy gazdaságra jutó foglalkoztatottak száma megkétszereződött, az állóeszközök értéke 44-szeresére nőtt. A vállalatméret növekedése a termelőszövetkezetek nagyság szerinti differenciáltságát nem csökkentette; 1977-ben a legkisebb termelőszövetkezet 27 hektáron, a legnagyobb 18.240 hektáron gazdálkodott.

A termelőszövetkezeteknél a nagyvállalatok erőteljesen determinálták a szektor fejlődését. Kiemelkedő helyet foglaltak el a 4.000 hektár fölötti területen gazdálkodó termelőszövetkezetek. 1977-ben az összes termelőszövetkezet több mint 35 %-a tartozott ebbe a csoportba, de a szektor termelési értékének, bruttó jövedelmének és nyereségének is több mint fele itt összpontosult. A termelőerőkből való részesedésük arányszámai is magasak, a szektor munkaerő- és eszközállományának több mint 50 %-a ezekben a gazdaságokban koncentrálódik. Az egy gazdaságra jutó termelési érték mintegy 50 %-kal haladta meg a termelőszövetkezetek átlagát. A legnagyobb területű gazdaságok állóeszközállománya is jóval fölülte van az országos átlagnak, az egy gazdaságra jutó álló- és forgóeszközállomány is több mint 50 %-kal magasabb az országos átlagnál. Munkaerőellátottságuk ennél kisebb mértékben magasabb az összes termelőszövetkezet átlagához viszonyítva, tehát a 4.000 hektár fölötti területen gazdálkodó termelőszövetkezetek átlagos föld-, munkaerő- és eszközkoncentrációja, centralizációja az átlagosnál kedvezőbb.

Az átlagos területi centralizáltság a 3.001 és 4.000 hektár közötti területen gazdálkodó termelőszövetkezetek képviselik. Termelésük, bruttó jövedelmük és különösen nyereségük kisebb az országos átlaghoz viszonyítva. Eleven- és Holtmunka-ellátottságuk közelítőleg az átlagos szinten volt.

A termelőszövetkezetek termőterületük nagysága szerinti csoportjában az átlagosnál kevésbé centralizált, 3.000 hektár alatti területű gazdaságok az összes termelőszövetkezet 44 %-át képezik. A munkaerőből 30 %-ban, állóeszközökből 25, forgóeszközökből 26, a termelésből 28 %-ban részesednek. A szektor bruttó jövedelmének és nyereségének is 30 %-a ezekben a gazdaságokban képződik. A legkisebb területen (2.000 hektár alatt) a termelőszövetkezetek mintegy 21 %-a gazdálkodik. Az egy gazdaságra jutó termelési értékük mintegy 47, nyereségük 40 %-kal kisebb a termelőszövetkezetek országos átlagánál. Eszközellátottságuk 50–60 %-kal maradt el az országos átlagtól, elevenmunka-ellátottságuk ennél kedvezőbb: mintegy 40 %-kal alacsonyabb, mint a termelőszövetkezetek átlaga.

Tehát a hatékonyság, jövedelmezőség tekintetében kiemelkedő helyet foglalnak el a 2.000 hektárnál kisebb területű gazdaságok. A termelőerőkből való részesedésükhöz viszonyítva lényegesen magasabb a termelési értékük és a jövedelmük is. Valamivel kedvezőbb a termelőerők értékesülése a 2.000 és 3.000 hektár közötti területen gazdálkodóknál is. A legnagyobb területű gazdaságoknál

viszont ez a tendencia már nem érvényesül, e termelőerő-ellátottságukhoz képest alacsonyabb a termelési értékük és a jövedelmezőségük is.

Elvben a területi centralizációt a termelőerők hatékonyabb felhasználására irányuló törekvés váltja ki. A terület növekedésével párhuzamosan javulnia kellene a termelés és a gazdálkodás színvonalának is. Másként fogalmazva: a nagyobb területű gazdaságokban a termelési tényezők hatékonyságának, a fajlagos nyereségnek is átlagnál kedvezőbbnek kellene lennie. — A számok azonban nem ezt igazolják.

A gazdaságok területnagyságával jelentősen csökken az egy hektárra jutó termelési érték, bruttó jövedelem és nyereség is. A nagyobb vállalatméret növeli a termelőegység kibocsátását, de a termelés fajlagos mutatói csökkennek a termelés méretei növekedésével párhuzamosan. *Az állóeszközök és az összes eszközök hatékonysága is a gazdaságok területének növekedésével csökken, a nagyobb vállalatméret tehát nem eredményezte az eszközhatékonyság automatikus javulását. Egyedül az eleven munka termelékenységé emelkedett a gazdaságok területének növekedésével párhuzamosan.*

A 70-es évek közepétől a földterületek centralizációja túl gyors volt, a gazdaságok összevonása nem vezetett a termelés és a gazdálkodás eredményeinek a javulásához. A gazdaságok a nagy méretből adódó előnyöket nem tudták kihasználni, a nagy termőterülettel rendelkező termelőszövetkezeteknél magas a munkaerő- és eszközellátottság, de a termelőerők értékesülése átlagnál kedvezőtlenebb. A területi centralizáció mellett a területegységre jutó eleven- és holtmunka koncentrációja is jelentős volt, de a két folyamat együttes eredményeként kialakult nagy méretű termelőszövetkezetek jövedelmezőségi viszonyai átlagnál kedvezőtlenebbek.

Az állami gazdaságoknál milyen kapcsolat van a területi centralizáció és a hatékonyság között? Az állami gazdaságok a köztudatban eleve mint nagy gazdaságok ismertek. Számuk az 1961. évi 271-ről 1977-re 140-re csökkent. 1989-ben 130 állami gazdaság volt. Az átlagos üzemenagyságuk 3.635 hektárról 7.093 hektárra nőtt 1961 és 1977 között. Az állami gazdaságoknál a területi centralizáció mellett a vállalatok belső fejlődése is jelentős volt. "A koncentráció úgy ment végbe, hogy az egy gazdaságra jutó terület viszonylagos szórása csökkent, az egy gazdaságra jutó termelési érték szórása pedig nőtt... a földterületben meglevő különbségek mérséklődése ellenére, a vállalatnagyság szerinti differenciáltság az állami gazdaságok szektorában elmélyült."⁴

Az állami gazdaságoknál is a szektor fejlődését alapvetően a legnagyobb gazdaságok határozzák meg. A 9.000 hektár fölötti területen gazdálkodók a szektor termelési értékének és nyereségének is majdnem a felét koncentrálják. A termelőerőkből való részesedésük arányszámai magasak.

Az átlagos területi centralizáltságot a 6.001 és 9.000 hektár közötti területen gazdálkodó állami gazdaságok képviselik. Nyereségük lényegesen kisebb, mint amilyen az eleven- és holtmunka-ellátottságuk.

⁴ Végi Ferenc: Vállalatnagyság és vállalati struktúra az állami gazdaságokban. Közgazdasági Szemle 1980. április 428. p.

Az átlagosnál kevésbé centralizált állami gazdaságok az összes állami gazdaság mintegy 50 %-át képezik. A munkaerőből 36 %-ban, az állóeszközökből 34 %-ban, a forgóeszközökből 37 %-ban részesednek. A szektor bruttó termelési értékének és nyereségének is 30 %-át képezik.

Állami gazdaságoknál a hatékonyság, jövedelmezőség tekintetében a legnagyobb területű gazdaságok kedvezőbb képet mutatnak, mint a termelőszövetkezetek. A területi termékenység az egységnyi eszközre, valamint a 100 Ft termelési költségre jutó nyereség legkisebb területű gazdaságoknál a legmagasabb. Az eleven munka termelékenysége és az eszközök hatékonysága viszont a legnagyobb területű gazdaságoknál a legmagasabb.

Az állami gazdaságoknál a fajlagos nyereség és termelés mutatói a területi centralizáció függvényében egymással ellentétesen alakulnak. Melyik mutató alapján ítélnék meg a vállalati gazdálkodást?

A termelési tényezőkre jutó termelési érték azt fejezi ki, hogy a leköötött termelőerőknek milyen a megtérülése, vagy másként fogalmazva: az egységnyi termelőerő-elemre jutó termelési érték alakulásától függ, hogy a termelési érték egységéhez mennyi elevenmunka, föld és eszközelektetés szükséges. A nyereség viszont többé-kevésbé szintetizáltan tükrözi a vállalat egész tevékenységét. *A termelés hatékonyságának megítélésére — éppen komplex jellege miatt — vállalati szinten a nyereség mutatója és rátája alkalmasabb, mint bármely más hatékonysági mutató.* A fajlagos nyereségmutatók viszont egyértelműen a kisebb területű gazdaságoknál a legkedvezőbbek. *A koncentrálttság és a hatékonyság között feszültség van:* a nagyobb területen gazdálkodó vállalatok jelentős része nem tudja érvényesíteni a nagyobb koncentrálttságból adódó előnyt a gazdálkodás hatékonyságában és jövedelmezőségében.

A tulajdon és használat jogcíme a nyilvántartásokban nem tekinthető "tisztá" kategóriáknak, mivel a szövetkezeti "tulajdon" használati elemeket is tartalmaz. Az 1989-ben a szövetkezetek tulajdonába levő 5,7 millió hektárból mintegy 2 millió hektár a tagok által bevitt, az ő tulajdonukat képező, de a szövetkezetek által használt föld. A tagi tulajdonnal növelni kellene az egyéni és kisegítő gazdaságok területét, bár ez a terület is tartalmaz nem tulajdoni részt, a tartós használatba vett földeket, amelyek az 1989. évi földtörvény szabályozása szerint fokozatosan személyi tulajdonba mehetnek át.

Az 1989. évi földtörvény már megengedte az állami és szövetkezeti szektor között a földek tulajdonosi-szerkezet változását, lehetővé tette magánszemélyek részére a termőföld megszerzését minőségtől függően 6 000 m²-től 3 hektárig. Lehetővé vált a földek bérbeadása jogi személyek és természetes személyek között, ezzel egyidejűleg megszűnt az állami tulajdon "magasabbrendűsége" a szövetkezeti tulajdonnal szemben. A tulajdonviszonyokban azonban ez a törvény sem hozott érdemi változást.

A 6. sz. táblázat mintegy 1.350 szövetkezet közös használatában lévő föld tulajdoni megoszlását mutatja 1968. január 1. és 1989. május 31. közötti időben. A közös használatban lévő föld tulajdoni viszonyaiban az 1967. évi IV. tv. végrehajtása a következő változásokat idézte elő: a) a szövetkezetek használatában lévő földeknek 27,7 %-a állami tulajdonban volt 1968-ban.

Arányuk 1989-re 3,8 %-ra esett vissza; b) a szövetkezetek használatában levő földekből a szövetkezeti tulajdon részaránya 1968-ban 0,1 % volt, 1989-ben 61,1 %. 1989-ben mintegy 3,5 millió hektár volt a szövetkezetek tulajdonában; c) a tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonában levő terület 1968-ban az összes szövetkezeti használatú föld 72,2 %-ának voltak a tulajdonosai, 1989-ben viszont már csak 35,1 %-ának.

6. sz. táblázat

**A szövetkezetek használatában lévő földek tulajdonjogi megoszlása
(1968—1989)**

Év	Állam	Szövetkezet	Tagok és velük azonos jogállású személyek* tulajdonában lévő földterület	Összesen
Hektár				
1968.	1.521.324	5.169.352	3.954.992	5.481.485
1975.	247.484	2.502.917	2.854.470	5.604.871
1980.	195.318	2.921.968	2.550.026	5.667.312
1985.	226.432	3.227.281	2.240.015	5.693.728
1989.	216.146	3.471.311	1.991.734	5.679.191
%				
1968.	27,7	0,1	72,2	100,0
1975.	4,4	44,7	50,9	100,0
1980.	3,4	51,6	45,0	100,0
1985.	4,0	56,7	39,3	100,0
1989.	3,8	61,1	35,1	100,0

* A taggal együtt élő házastárs (élettárs), a tag özvegye, a földjáraadéokra jogosult idős személy, valamint a haszonélvezeti joggal rendelkező személy.

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949—1989) KSH Bp. 1990. 5. p.

A szövetkezetek használatában levő földek szövetkezeti tulajdonában levő részének a növekedése több tényezőre vezethető vissza: egyrészt a szövetkezetek által használt és nagyüzemileg használható állami földek 1976 végéig döntően szövetkezeti tulajdonba kerültek; másrészt a különböző megszűnt szervezetek tulajdonát képező földterületek — többnyire ingyen — ugyancsak szövetkezeti tulajdonba kerültek; harmadrészt a kívülálló földjének a megváltása növelte a szövetkezeti tulajdont; negyedrészt a tagok szórványos földfelajánlása is a szövetkezeti tulajdon növekedésének a forrása volt.

A szövetkezetek használatában levő tagi tulajdon részaránya a vizsgált 22 évben 72 %-ról 35 %-ra csökkent. A tagok által a közösbe vitt földek jelentős részét a szövetkezetek megváltották. 1968-ban 3.954.992 hektár, 1989-ben 1.991.734 hektár volt a tagok illetve velük azonos jogállású személyek tulajdonában. Sajátos módon megyénként és országrészenként jelentősen eltér a tagok földtulajdonának aránya. Legnagyobb ez a tulajdoni arány Bács—Kiskun megyében (40,9 %) és legkisebb Jász—Nagykun—Szolnok megyében (26,9 %). A szövetkezeti tulajdon aránya legnagyobb Fejér megyében (70,0 %) és legkisebb Bács—Kiskun megyében (53,2 %).

A tulajdonhoz kapcsolódó kategória a földjára, melyet a termelőszövetkezeti tagok a tulajdonukban levő földterület nagyságától és aranykorona értékétől függően kapnak. A földjára nagyságát (mértékét) az 1980-as években hatályban levő jogszabályok keretei között a szövetkezeti közgyűlés határozta meg. Ennek összege évente változó, de mindenképpen emelkedő tendenciájú.

A termelőszövetkezetek 1974—1989 között megközelítőleg 12,5 milliárd Ft-ot fizettek ki ezen a címen a tulajdonosoknak.

A mezőgazdasági vállalatok az általuk használt és tulajdonukban levő földek után földadó fizetésre kötelezettek. Az egyes művelési ágak aranykorona-értékétől függő adó nagysága a vizsgált 16 évben évente 1,2—1,5 milliárd Ft között alakult (7. sz. táblázat).

A mezőgazdasági bruttó termelési érték 1989 óta csökken. A visszaesés 1992-ben gyorsult fel (1991-hez képest 23 %) és valószínűleg 1993-ban érte el a mélypontját. 1992-ben a legnagyobb mértékű visszaesés a növénytermelés, ezen belül is a gabonafélék és az ipari növények termelésében következett be, igaz, az 1991. évi magas bázishoz képest. A gabonafélék és az ipari növények termelésében az 1990/91-es gazdasági évben kimagaslóan jó eredményt értek el.

A magyar mezőgazdaság termelési értékének alakulása az 1990-es években

Az állattenyésztés produktumának hanyatlása már 1991-től számottevő mértékű (évi 13—15 %). A szarvasmarha állomány fogyása 1993-ban sem állt meg, 1990. és 1993. szeptember 30. között az állomány félmillió darabbal, 34 %-kal csökkent. A sertésállomány az 1991. évi zuhanás után 1992-ben már csak kismértékben esett vissza, és az 1993. szeptemberi állatszámítás adatai mérsékelt növekedést mutatnak. Hasonló tendenciát követ a tyúkfélék állománya is.

**A földadó, a földjáraadék valamint a háztáji (illetmény-) föld megváltás
címén kifizetett összeg (1974—1989)**

millió Ft

Év	Földadó		Földjáraadék		Háztáji(-illetmény) földmegváltás	
	állami gazd., kombi- nátok	mezőg. term. szöv.	állami gazd., kombi- nátok	mezőg. term. szöv.	állami gazd., kombi- nátok	mezőg. term. szöv.
1974	262	1122	-	635	-	-
1975	274	1195	-	630	-	1205
1976	287	1233	-	616	-	1520
1977	289	1210	-	604	-	1680
1978	274	1212	-	589	-	1662
1979	277	1197	-	580	-	1901
1980	272	1083	-	596	-	2369
1981	262	1038	-	612	-	2704
1982	254	1022	-	594	16	2968
1983	226	890	-	976	6	2837
1984	338	1364	-	1028	8	3627
1985	349	1451	-	1003	7	3692
1986	344	1432	-	992	15	3626
1987	348	1457	0	998	13	3582
1988	347	1434	0	1034	39	3608
1989	345	1453	0	1193	65	3983

Forrás: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (1949—1989) KSH Bp. 1990. 7. p.

Az élelmiszeripar bruttó termelési értéke folyó áron 1991-ig összességében is, és a boriparon kívül a szakágazatok mindegyikében emelkedett, bár a baromfi- és a tejiparban a növekedés olyan kis mértékű, hogy helyesebb stagnálásról beszélni. 1992-ben azonban az ágazat összeteljesítménye már visszaesést mutat, és a 14 szakágazat közül mindössze 5 tudta növelni a bruttó termelési értékét. Az élelmiszeripar teljesítményének hanyatlása 1993 első félévében sem állt meg, 1992 hasonló időszakához képest 10 %-kal esett vissza.

A mezőgazdasági termékek és az élelmiszeripar bruttó termelése

%

Év, évek átlaga	Növény- termelés	Állatte- nyésztés	Összes mező- gazdasági termék	Élelmiszer- ipar
1960 = 100,0				
1987	100,0	107,8	103,9	115,4
1988	107,9	109,4	108,7	112,5
1989	106,7	106,6	106,7	113,6
1990	96,8	106,4	101,6	109,9
1991	100,7	89,8	95,3	107,0
1992	74,4	79,3	76,3	93,5
Előző évi átlag = 100,0				
1987	94,5	101,5	98,0	103,2
1988	107,9	101,5	104,6	97,5
1989	98,9	97,5	98,2	101,0
1990	90,7	99,8	95,3	96,7
1991	104,0	84,4	93,8	97,4
1992	73,9	88,3	80,1	87,4
Évi átlagos növekedés				
1971-1975	5,6	3,5	4,6	4,7
1976-1980	1,7	3,4	2,5	3,3
1981-1985	0,4	1,0	0,7	2,0
1986-1990	1,0	0,3	-0,4	-0,1
Évi átlagos növekedés				
1971-1975	3,0	4,1	3,5	
1976-1980	2,1	3,9	2,9	
1981-1985	2,1	2,4	2,2	
1986-1990	-0,3	-0,03	-0,2	

Forrás: Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv Bp. 1994.
KSH 13. p.

A mezőgazdasági termelés hanyatlása 1993-ban folytatódott. A gazdálkodó szervezetek széles körében vagyonsfelélés folyik, a likviditási gondok éleződnek és a foglalkoztatottak létszáma tovább csökken. A tulajdonviszonyoknak a termelésben is bizonytalanságot okozó, elhúzódoó átalakulása, továbbá a belföldi és különösen az exportkereslet szűkülése, valamint a nyugati protekcionizmus fokozódása egybeesett a második éve ismétlődő súlyos aszályal. Az elmondottak miatt a vetetlen szántóterület aránya az előző évi 7 %-ról 8,7 %-ra emelkedett. A mezőgazdaság teljesítményét az is csökkentette, hogy romlott az agrotechnikai színvonal, a beruházások általában visszaestek vagy teljesen szüneteltek. Ez alól csak a gazdaságok legjobbjai képeznek kivételt.

1989-ben a növénytermesztési és kertészeti termékek bruttó termelési értéke mintegy 1 %-kal volt alacsonyabb, mint az előző évben. A gabonafélék, takarmány, ipari növények és a gyümölcsök bruttó termelési értéke 0,9–6,4 %-kal haladta meg az előző évi szintet. A zöldségfélék, a szőlő és egyéb növények bruttó termelési értéke azonban csökkent 5,3–18,5 %-kal. Az állattenyésztés bruttó termelési értéke 2,5 %-kal volt kevesebb 1989-ben, mint 1988-ban. A főbb állattenyésztési ágazatokban a csökkenés 1,7–3,9 %-os.

1990-ben a mezőgazdasági termékek bruttó termelési értékének csökkenése 4,7 %-kal, ezen belül a növénytermesztési ágazat bruttó termelési értéke 9,3 %-kal, az állattenyésztési ágazat bruttó termelési értéke 0,2 %-kal csökkent. A növénytermesztés ágazataira erőteljes csökkenés, visszaesés jellemző, ez alól gyakorlatilag csak a szőlőtermesztés kivétel, ahol közel 40 %-os bruttó termelési érték növekedés zajlott le. Az állattenyésztés ágazatai közül a juhtenyésztés esett vissza a legjelentősebben, 1990-ben 26,5 %-kal alacsonyabb volt a bruttó termelési érték, mint 1989-ben. A szarvasmarha-tenyésztés bruttó termelési értéke 3,3 %-kal, az egyéb állattenyésztésé pedig 6,0 %-kal csökkent az előző évhez képest. A sertésenyésztési ágazatban növekedés zajlott le, melynek mértéke 5,2 %-os volt. A baromfitenyésztési ágazat gyakorlatilag szinten maradt.

1991-ben a mezőgazdasági termelés 6,2 %-kal alacsonyabb volt mint 1990-ben. A növénytermesztési és kertészeti termékek bruttó termelési értéke 4,0 %-kal nőtt, az állattenyésztés bruttó termelési értéke pedig igen jelentősen, 15,6 %-kal csökkent. A növénytermesztés ágazataiban 1991-ben egyidejűleg volt jelen az erőteljes növekedés és csökkenés. A gabonafélék, hüvelyesek és ipari növények bruttó termelési értéke 1991-ben közel 20 illetve 20 %-ot meghaladó mértékben nőtt az előző évhez képest. A burgonya bruttó termelési értéke 1,0 %-kal, a gyümölcsstermesztés bruttó termelési értéke 6,6 %-kal, a szőlőtermesztés bruttó termelési értéke 7,1 %-kal csökkent az előző évhez képest. Az állattenyésztés valamennyi ágazatában csökkent a bruttó termelési érték. A csökkenés mértéke a juhtenyésztési ágazatban volt a legalacsonyabb (10 %), a legnagyobb mértékben pedig a baromfitenyésztés bruttó termelési értéke csökkent (18,9 %).

1992-ben a mezőgazdaságban mind az előző évhez, mind 1988-hoz képest erőteljes csökkenés játszódott le. 1992-ben a mezőgazdaság bruttó termelési értéke 20 %-kal maradt el az előző évitől és mintegy 30 %-kal az 1988.

évitől. A növénytermesztési bruttó termelési értéke 1992-ben 25,6 %-kal volt alacsonyabb, mint az előző évben és 30,6 %-kal volt kevesebb, mint 1988-ban. Az állattenyésztés bruttó termelési értéke 1992-ben 12,8 %-kal volt alacsonyabb, mint 1991-ben, az elmaradás mértéke 1988-hoz képest pedig 27,4 %-os. A növénytermesztés ágazataira az erőteljes csökkenés jellemző, ez alól csak az egyéb növények kategóriája kivétel. Legnagyobb mértékű csökkenés a gabonafélék és hüvelyesek bruttó termelési értékénél volt tapasztalható, ahol a csökkenés 1992-ben közel 40 %-os mértékű volt az előző évhez képest. Széles-, lédús és tömegtakarmányoknál a csökkenés mértéke 35,9 %-os volt. Az ipari növények bruttó termelési értéke 29,7 %-kal, a zöldségféléké 23,2 %-kal, a szőlőé 16,4 %-kal, a gyümölcsöké 7,2 %-kal, a burgonya termelési értéke 0,4 %-kal csökkent az előző évhez képest. Az állattenyésztés ágazatai közül a juhtenyésztés bruttó termelési értéke 3,2 %-kal, az egyéb állattenyésztésé 7,8 %-kal nőtt az előző évhez képest. A legnagyobb mértékű csökkenés (26,8 %) a sertésenyésztési ágazatban volt. A szarvasmarha-tenyésztés bruttó termelési értéke 7,9 %-kal, a baromfitenyésztésé 3,0 %-kal csökkent az előző évhez képest (8. sz. táblázat).

A különböző fontosabb növények termelése abszolút mértékegység (tonna) mérve csökkenő trendet mutat 1989-től. 1989-ben búzából 6.540 ezer tonnát, rozsból 267 ezer tonnát, árpából 1.340 ezer tonnát, zabból 149 ezer tonnát, kukoricából 6.996 ezer tonnát, cukorrépából 5.301 ezer tonnát, burgonyából 1.332 ezer tonnát termeltek meg. 1990-ben búzából 6.198 ezer tonna, rozsból 232 ezer tonna, árpából 1.369 ezer tonna, zabból 163 ezer tonna, kukoricából 4.500 ezer tonna, cukorrépából 4.743 ezer tonna, burgonyából 1.226 ezer tonna termelt.

A fontosabb gabonafélék, takarmányfélék termelésének változása az előző évhez képest eléggé eltérő képet mutatott. A felsorolt növények közül a termelés csak az árpánál (2,2 %) és a zabnál (9,4 %) volt. A többi növény termelése változó mértékben, kisebb-nagyobb mértékben csökkent. A búzatermelés összvolumene 5,2 %-kal, a burgonyáé 8,0 %-kal, a rozszé 13,1 %-kal, a kukoricáé 35,7 %-kal, a cukorrépáé 10,5 %-kal csökkent.

A növényi termékek összes termelésének csökkenése az előző évhez képest 1992-ben különösen erőteljes. 1992-ben búzából már mindössze 3.444 ezer tonna, rozsból 134 ezer tonna, árpából 1.721 ezer tonna, zabból 144 ezer tonna, kukoricából 4.307 ezer tonna, cukorrépából 2.974 ezer tonna, burgonyából 1.400 ezer tonna termelt. 1992-ben a búza, a rozs, a kukorica, a cukorrépa termés az előző évnek durván a fele, ami rendkívül erőteljes visszaesésre utal. A fontosabb szántóföldi zöldségfélék és gyümölcsfélék termelésére is jellemző a csökkenés.

**A mezőgazdasági termékek bruttó termelési értékének alakulása
(változatlan áron)**

Megnevezés	1989	1990	1991	1992	1992. évben az 1988.é. %-ában
Gabonafélék és hüvelyesek	102,1	79,5	122,8	62,4	62,2
Ipari növények	104,2	90,0	119,1	70,3	78,5
Burgonya	100,9	96,1	99,0	99,6	95,6
Szálás-, lédús és tömegtak.	105,5	87,6	100,5	64,1	59,5
Zöldségfélék	85,4	104,4	100,5	76,8	68,8
Gyümölcsök	106,4	89,1	93,4	92,8	82,2
Szőlő	81,5	138,5	82,9	83,6	78,2
Egyéb növények	94,7	101,6	..	128,2	..
Növénytermesztési és kertészeti ter- mékek együtt	98,9	90,7	104,0	74,4	69,4
Szarvasmarha- tenyésztés	97,8	96,7	87,3	92,1	76,0
Sertésenyésztés	96,8	105,2	84,4	73,2	62,9
Juhitenyésztés	98,3	73,5	90,0	103,2	67,1
Baromfitenyésztés	96,1	100,2	81,1	97,0	75,7
Egyéb állatteny.	110,3	94,0	84,3	107,8	94,2
Állattenyésztés és termékei	97,5	99,8	84,4	87,2	71,6
Mezőgazdasági termékek összesen	98,2	95,3	93,8	80,0	70,2

Forrás: Orbánné dr. Nagy Mária: A magyar élelmiszer-gazdasági export piacváltása a 90-es évtized első harmadában. AKI, 1994. január 21., 2. sz. melléklet

1993-ban a termelés tovább csökkent. 1993-ban búzából az 1989. évihez mindössze 46,4 %-a, a rozsból 41,9 %-a, árpából 85 %-a, zabból 63,1 %-a, a kukoricából 57,3 %-a, cukorrépából 41,9 %-a, burgonyából 55,7 %-a termett. 1993-ban búzából 3.032 ezer tonna, rozsból 112 ezer tonna, árpából 1.139 ezer

tonna, zabból 94 ezer tonna, kukoricából 4.012 ezer tonna, cukorrépából 2.219 ezer tonna, burgonyából 742 ezer tonna termett (9. sz. táblázat).

9. sz. táblázat

A kalászos gabona termelése és termésátlaga a szántóterületen

Év	Búza	Rozs	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Árpa együtt	Zab
Termés, 1000 tonna						
1985.	6555	164	747	292	1039	130
1986.	5740	170	572	272	844	121
1987.	5685	182	419	364	783	95
1988.	6975	251	703	467	1170	132
1989.	6509	264	855	469	1324	145
1990.	6161	229	910	448	1358	158
1991.	5954	221	964	588	1552	136
1991. az előző év %-ában	96,6	96,5	105,9	131,3	114,3	86,1
Termésátlag kg/hektár						
1985.	4830	1930	3930	3290	3730	2960
1986.	4360	1910	3320	3380	3340	2930
1987.	4370	1950	4040	3600	3820	2390
1988.	5450	2600	4630	4180	4440	3160
1989.	5240	2730	4870	4390	4680	3250
1990.	5050	2500	4810	4150	4570	3310
1991.	5170	2390	4620	4020	4380	2730
1991. az előző év %-ában	102,4	95,6	96,0	96,9	95,8	82,5

Forrás: Az élelmiszergazdaság 1991. első félévi fejlődése. KSH, Bp., 1991. szeptember, 23. p.

Növényi termékek összes termelése

1.000 tonna

Megnevezés	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.
Búza	6540	6198	6008	3444	3032
Rozs	267	232	223	134	112
Árpa	1340	1369	1555	1721	1139
Zab	149	163	135	144	94
Kukorica	6996	4500	7745	4307	4012
Rizs	28	39	20	15	..
Cukorrépa	5301	4743	5867	2974	2219
Dohány	15	14	18	13	..
Napraforgóm.	699	684	813	765	675
Répa	98	106	112	44	22
Olajlenmag	11	10	13	5	..
Rostlen	11	8	2	-	..
Burgonya	1332	1226	1219	1400	742
Fejeskáposzta	139	127	135	106	..
Vöröshagyma	232	160	185	168	..
Paradicsom	418	527	468	251	..
Zöldpaprika	142	142	154	125	..
Fűszerpaprika	51	69	95	34	..
Alma	959	945	859	666	..
Körte	90	64	70	65	..
Cseresznye	31	27	26	28	..
Meggy	91	61	63	77	..
Szilva	179	152	140	142	..
Kajszi	73	42	36	40	..
Őszibarack	80	72	61	61	..

Forrás: Orbánné dr. Nagy Mária: A magyar élelmiszer-gazdasági export piacváltása a 90-es évtized első harmadában. AKI, 1994. január 22., melléklet

Az ország vetésterülete 1993. május 31-én 4.301,2 ezer hektár volt, közel 77 ezer hektárral kevesebb, mint egy évvel korábban. A vetetlen terület aránya az 1992. évi 7 %-ról 8,7 %-ra emelkedett, ami a szántóföldi termelésből 411,4 ezer hektár területkiesést jelentett. A szántóterület nagysága 1991-ben 4.713 ezer hektár volt, ebből május 31-ig 4.612 ezer hektárt vetettek be, az előző évinél 34 ezer hektárral kevesebbet. A vetetlen terület az 1990. évi 66 ezerről 101 ezer hektárra növekedett.

Az elmúlt években különösen a gabonatermeléssel kapcsolatosan kialakult termelési bizonytalanság valamint a nagyfokú kockázatvállalás és az aszály erőteljesen befolyásolta a termelők termelési kedvét. Aszály, belvíz, fagykárok, homokverés miatt tovább nőtt az amúgy is magasnak mondható vetetlen terület aránya. Ezt csak részben ellensúlyozták a növénytermeléshez nyújtott kedvezményes hitelek. 1993-ban a vetetlen terület aránya országosan 8,7 %, de területenként erőteljes szóródást mutatott. Különösen magas, 20 % feletti volt a vetetlen terület aránya Budapesten, Zala és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, az átlagot meghaladó mértékű, 13–17 %-os az északi országok megyéiben.

A gabonafélék vetésterülete 1993-ban 2.742 ezer, 1991-ben 2.759 ezer hektár volt (11. sz. táblázat).

1993-ban ugyan 5,3 %-kal nőtt a gabonafélék vetésterülete az előző évhez képest, de még így sem érte el az 1980-as évek második felének vetésterületi átlagát. 1993-ban 34 ezer hektárral kevesebb területen termesztettek gabonát, mint az 1986–1990. évek átlagában.

A búza vetésterülete 1985. óta 1992-ben a legkevesebb, 846 ezer hektár. 1993-ban 17 %-kal (148 ezer hektárral) nagyobb területen vetettek búzát, mint az előző évben. A búza vetésterülete még így sem haladta meg az 1 millió hektárt – 1993-ban 992 ezer hektár volt.

1993-ban az őszi és a tavaszi árpa együttes vetésterülete 432 ezer hektár volt, mintegy 10 %-kal kevesebb, mint 1992-ben. Az árpa vetésterülete 1992-ben kiemelkedően jelentős, 478 ezer hektár, több mint 1,8-szerese az 1986–1990. évek átlagának. 1991-ben őszi árpát 10, tavaszi árpát pedig 38 %-kal vetettek nagyobb területen, mint az 1986–1990-es évek átlaga.

A rozs vetésterülete 1993-ban 69 ezer hektár, az előző évhez képest 1,4 %-kal kevesebb. 1992-ben 70 ezer hektáron, 1991-ben 93 ezer hektáron vetettek rozsot.

A zab a szántóterületből 1993-ban 54 ezer hektárt foglalt el. 1992-ben 51 ezer hektáron, 1991-ben 50 ezer hektáron termeltek zabot. 1993-ban a zab vetésterülete mintegy 26 %-kal haladta meg az 1986–1990-es évek átlagát.

A kukorica vetésterülete 1993-ban 8 %-kal haladta meg az 1986–1990. évek átlagát, 1.195 ezer hektár volt. 1992-ben 1.159 ezer hektáron, 1991-ben 1.106 ezer hektáron termesztettek kukoricát. Az 1986–1990. évek vetésterületének átlaga 1.106 ezer hektár volt.

A gabonafélék és néhány őszi betakarítású növény főbb adatai
(összes gazdaság)

Megnevezés	1986– 1990 évek átlaga	1991	1992	1993	1993. év az	
					1986– 1990 évek átlagának %-ában	1992. év
Vetésterület, 1000 ha						
Gabona összesen *	2780	2734	2607	2675	96,2	102,6
ebből:						
búza	1272	1152	846	992	78,0	117,3
kukorica	1106	1106	1159	1131	102,3	97,6
Cukorrépa	118	161	108	99	83,9	91,7
Napraforgó	367	389	428	384	107,3	92,1
Szójabab	44	25	28	-	-	-
Burgonya	45	48	52	58	80,4	107,7
Lucerna	301	302	280	257	85,4	91,8
Vöröshere	25	16	15	11	44,0	73,3
Termésmennyiség, 1000 tonna						
Gabona összesen	13896	15426	9673	8389	60,4	86,7
ebből:						
búza	6214	5981	3441	3032	48,8	88,1
kukorica	6225	7541	4233	4012	64,4	94,8
Cukorrépa	4513	5857	2923	2219	49,2	75,9
Napraforgó	745	797	760	675	90,6	88,8
Szójabab	78	58	40	-	-	-
Burgonya	791	723	877	742	93,8	84,6
Lucernaszéna	1574	1757	1202	972	61,8	80,9
Vöröshere-széna	83	62	44	24	28,9	54,5
Termésátlag, kg/hektár**						
Búza	4880	5190	4070	3060	62,7	75,2
Kukorica	5630	6710	3650	3550	63,1	97,3
Cukorrépa	38400	37160	27190	22310	58,1	82,1
Napraforgómag	2030	2070	1780	1710	84,2	96,1
Szójabab	1770	2300	1430	-	-	-
Burgonya	17740	15760	16850	13170	74,4	78,2
Lucernaszéna	5240	5810	4300	3780	72,1	87,9
Vöröshere-széna	3360	3820	2870	2090	62,2	72,8

* Kölesmag, pohánka, cirokmag, rizs és triticales nélkül.

** A termésátlag abszolút számból számított.

Forrás: A gabonafélék és néhány őszi betakarítású növény szántóföldi termelésének 1993. évi előzetes adatai. KSH, 1994., január, 4. p.

Fontosabb növények szántóföldi vetésterülete (összes gazdaság)

Megnevezés	1986–	1991	1992	1993	1993. év az	
	1990 évek átlaga				1986– 1990 évek átlagának	1992.
	1000 hektár				%ában	
Gabonafélék összesen*	2776	2756	2604	2742	98,8	105,3
ebből: búza	1272	1152	846	992	78,0	117,3
rozs	93	93	70	69	74,2	98,6
őszi árpa	158	209	221	187	118,4	84,6
tavaszi árpa	102	149	257	245	240,2	95,3
árpa együtt	260	358	478	432	166,2	90,4
zab	43	50	51	54	125,6	105,9
kukorica	1106	1106	1159	1195	108,0	103,1
Cukorrépa	118	161	108	100	84,7	92,6
Napraforgó	367	389	428	395	107,6	92,3
Burgonya	45	48	52	56	124,4	107,7
Zöldségfélék össz.	106	112	82	86	81,1	104,9

* Köles-, cirokmag, pohánka, triticales, kétszeres és rizs nélkül.

Forrás: A fontosabb növények szántóföldi vetésterülete. 1993. május 31. KSH, Bp., 1993. augusztus, 3. p.

A cukorrépa vetésterülete csökkent, 1991-ben 161 ezer hektár, 1992-ben 108 ezer hektár, 1993-ban 100 ezer hektár volt.

A napraforgó vetésterülete 1993-ban 395 ezer hektár volt, ami 7,6 %-kal haladta meg az 1986–1990-es évek átlagát. Az 1991 és 1993 közötti időszakban 1992-ben volt legnagyobb a napraforgó vetésterülete, 428 ezer hektár.

A burgonya vetésterülete az 1991. évi 48 ezer hektárról 1993-ra 56 ezer hektárra nőtt.

A szántóföldi zöldségnövények vetésterülete 1991 és 1993 között csökkent. 1991-ben 112 ezer hektár, 1992-ben 82 ezer hektár, 1993-ban 86 ezer hektár volt. 1993-ban a szántóföldi zöldségnövény vetésterülete mintegy 81 %-a az 1986–1990-es évek átlagának.

A kalászos gabonák vetésterülete 1993-ban 1.544 ezer hektár volt, mintegy 7 %-kal több, mint 1992-ben, mégis mintegy 20 %-kal kevesebb termést, 4.377 ezer tonnát takarítottak be. Az 1993. évi termés az 1991. évi jó termésnek

pedig 55,6 %-a. Az okok között elsősorban az aszályt és a hiányos növényvédelmi valamint talaj tápanyagutánpótlási munkálatokat kell megemlíteni. 1993-as év ismét aszályos volt. Országos átlagban mindössze 18 mm csapadék esett, a sokévi átlag egyharmada. A talaj nedvességtartalma a kritikus 10–50 % között ingadozott, az ideális 70 % helyett. A gabonafélék gyökerei nem képesek a mélyebb, nedvesebb rétegbe lehatolni. Az aszály okozta károkat tetézte, hogy sok helyen pénz hiányában nem végeztek el a szükséges növényvédelmi és trágyázási munkákat. 1993-ban a hatóanyagban számított műtrágya felhasználás nem érte el a hektáronkénti 40 kilogrammot. Mindezek a tényezők a termés minőségére is kedvezőtlenül hatottak. A búza minősége összességében közepes volt, gyengébb sikértartalma miatt sütőipari értéke is rosszabb.

1993-ban elsősorban az aszály miatt gabonafélékből közel 40 %-kal kevesebb termett, mint az 1986–1990. évek átlaga. A fontosabb őszi betakarítású növények termésátlaga is lényegesen szerényebb, mint az öt éves átlag, de az alacsony szintű 1992. évi átlagtól is 3–28 %-kal elmaradt.

1993-ban összesen 8.389 ezer tonna gabona termett, az előző évinél 1.284 ezer tonnával (13 %-kal), az 1986–1990. évek átlagánál pedig 5.507 ezer tonnával (40 %-kal) kevesebb.

Kalászos gabonából 1993-ban 4.377 ezer tonna termést takarítottak be. A 99 ezer hektáros (7 %-os) területnövekedés ellenére 1.056 ezer tonnával (19 %-kal) kevesebb volt a termés az előző évinél. Kalászos gabonából 1991-ben 7.863 ezer tonna termett, az előző évinél 43 ezer tonnával (0,5 %-kal) kevesebb. 1991-ben a kalászosok termelésének 76 %-át a búza adta.

Az egyes kalászos gabonafélék termése a következők szerint alakult: Búzából – amely a kalászosgabona-termés 69 %-át adta – 1993-ban 3.032 ezer tonnát takarítottak be. 1992-höz viszonyítva 17 %-kal nagyobb vetésterületen 25 %-kal kevesebb, 3.060 kg/ha volt az átlagtermés (13. sz. táblázat).

A termésátlagok megyénként erőteljesen szóródnak. Míg Baranya megyében 5.000 kg feletti hozamokat értek el, addig az aszályosabb alföldi és északi megyékben 3.000 kg alatti volt az átlagtermés.

A búzatermés 5.954 ezer tonna, 207 ezer tonnával (3,4 %-kal) kevesebb, mint 1990-ben. A termésátlag 5.170 kg/ha volt, 120 kilogrammal (2,4 %-kal) több, mint 1990-ben.

Rozsból 1993-ban az előző évinél 3 %-kal (2 ezer hektárral) kisebb vetésterületről 16 %-kal (22 ezer tonnával) kevesebb termést értek el. Rozsból 1993-ban 112 ezer tonna termett, a hektáronkénti termésátlag 1.660 kg volt.

Árpából az 1992. évinél 10 %-kal kisebb területen (431 ezer hektár) egyharmaddal kevesebb termést (1.139 ezer tonna) takarítottak be a gazdaságok. A hektáronkénti termésátlag is háromnegyede volt az előző évinek. Őszi árpából 34 ezer hektárral (16 %-kal) kisebb területről 608 ezer tonna termést takarítottak be, amely 27 %-kal kevesebb az előző évinél. Tavaszai árpából az 5 %-os vetésterület-, és a 37 %-os átlagtermés-csökkenés miatt 40 %-kal (352 ezer tonnával) kevesebb termett, mint 1992-ben. A búzához hasonlóan szóródnak a termésátlagok a megyék között. Baranya és Tolna megyében az őszi árpa hozama jobb volt, mint a tavalyi országos átlag, azonban az északi országrész megyéiben

és Pest, valamint Jász—Nagykun—Szolnok megyében is a hozamok jóval alatta maradtak az amúgy is alacsony országos átlagtermésnek.

Őszi árpából 1991-ben 964 ezer tonna termést takarítottak be, a tavalyinál 54 ezer tonnával, 5,9 %-kal többet. A magas terméseredmény a 10 %-os vetésterületnövekedés következménye, a termés hozam 4.620 kilogram/ha mintegy 190 kilogrammal kevesebb volt, mint 1990-ben.

A tavaszi árpa termésmennyisége 1991-ben 588 ezer tonna volt, 140 ezer tonnával (31,3 %-kal) több, mint 1990-ben.

Zabot 1991 és 1993 között nagyjából azonos nagyságú területen, 50 ezer hektáron termesztettek. 1993-ban a termésátlag közel 1 tonnával (27 %-kal) volt kevesebb az előző évhez viszonyítva, de az összes hozam is az 1992. évi 144 ezer tonnáról 94 ezer tonnára (25 %) csökkent.

A kalászos gabonák átlaghozamai a szövetkezeteknél az országos átlagnál valamivel jobbák. A búza és az őszi árpa termésátlagai jobbák a vállalatok és gazdasági társaságok szervezeteiben. A vállalkozásokban, egyéni gazdálkodóknál a termésátlagok 7—19 %-kal alacsonyabban, mint az országos átlag (13. sz. táblázat)

13. sz. táblázat

A kalászos gabonák termésátlagainak alakulása a gazdálkodók csoportjai szerint

Megnevezés	Összesen	Vállalatok	Szövetkezetek és gazdasági társaságok	Egyéb gazdálkodók
			index: összesen 100 %	
Búza	3060	103,9	100,7	85,0
Rozs	1660	99,4	108,4	81,3
Őszi árpa	3270	102,4	101,2	90,8
Tavaszi árpa	2170	100,0	103,7	89,9
Árpa együtt	2640	101,5	103,4	87,1
Zab	1780	101,7	102,8	93,3

Forrás: A kalászos gabonák 1993. évi szántóföldi terméseredményei, KSH, 1993. augusztus, 16. p.

Kukoricából 4.012 ezer tonna termelést takarítottak be a gazdaságok, az előző évinél 5 %-kal, az 1986—1990 évek átlagánál 36 %-kal kevesebbet. 1993-ban az előző évhez képest 28 ezer hektárral (2 %-kal) kevesebb területen termeltek kukoricát. A hektáronkénti termés hozam is csökkent, 3.650

kilogrammról 3.550 kilogramra, amely az utóbbi 5 év legalacsonyabb termésátlaga volt. A termésátlagok megyénként nagy szóródást mutattak. Míg Hajdú-Bihar megyében, 4.900 kilogram, Baranyában 4.680 kilogram a hektáronkénti terméshozam, addig az északi megyékben 2.600 kilogram alatt volt. Heves megyében mindössze 1.700 kilogramot takarítottak be hektáronként.

A cukorrépa vetésterülete tovább csökkent, az előző évnél 9 ezer hektárral kisebb területen termelték. A hektáronkénti terméshozama is csökkent 18 %-kal, így a betakarított termés 76 %-a az előző évinek.

Napraforgóból 675 ezer tonna termett, az 1992. évnél 89 %-a. A vetésterület 8 %-kal, a hektáronkénti terméshozama 4 %-kal volt kisebb, mint egy évvel korábban.

A burgonya szántóföldi vetésterülete 1993-ban 56 ezer hektár volt, 4 ezer hektárral nagyobb, mint az előző évben. Hektáronkénti termésátlaga (13.170 kilogramm), azonban 22 %-kal elmaradt az 1992. évtől, így mindössze 742 ezer burgonyát termeltek a gazdaságok. Az előző évi termésnél 135 ezer tonnával (10 %-kal) kevesebb burgonya termett.

Repcét az 1992. évnél 11 ezer hektárral kisebb területen vetettek. A 23 ezer hektár területről 22 ezer tonna repcét takarítottak be a gazdaságok, amely az előző évnél a fele. A hektáronkénti termésátlag is háromnegyede az előző évnél.

A lucerna vetésterülete 1993-ban 8 %-kal kevesebb, mint 1992-ben. A hektáronkénti termésátlag 3.780 kilogramm, az előző évnél 88 %. Összességében 230 ezer tonnával (19 %-kal) kevesebbet takarítottak be, mint az előző évben.

A vöröshere területe tovább csökkent, 1993-ban 4 ezer hektárral kevesebb, mint 1992-ben. A termésátlag az 1992. évnél 73 %-a, az össztermelés pedig 1993-ban 45 %-kal kevesebb, mint 1992-ben.

Az alacsony termésátlagok kialakulásában az aszályon kívül szerepet játszott a műtrágya-felhasználás visszaesése is, mivel a hektáronkénti hatóanyagellátás 1993-ban nem éri el a 40 kilogrammot, 1992-ben és az azt megelőző években a 180-200 kilogrammos hektáronkénti műtrágya felhasználás volt a jellemző. A növényvédelmi munkák hiányosságai is szerepet játszottak a termésátlagok visszaesésében.

1993-ban a vetésterületi adatok megoszlása a gazdálkodók csoportjai szerint a következőképpen alakult: Az összes szántóterület 20,3 %-án vállalatok és gazdasági társaságok, 54,7 %-án szövetkezetek, 25 %-án egyéb gazdálkodók gazdálkodtak. A szántóterületen belül a be nem vetett területek aránya az egyéb gazdálkodók csoportjában kiemelkedően magas volt, 13,7 %, ami a bizonytalan termelési feltételekre vezethető vissza (aszálykárok, mezőgazdasági hitelek elégtelensége, alacsony termelőeszköz-ellátás, stb.). A be nem vetett területek aránya a szövetkezeteknél 7,4 %, vállalatok és gazdasági társaságok esetében pedig 6,0 %. Az összes megműveletlen szántóföld 46,5 %-a a szövetkezetek csoportjában volt, az egyéni gazdálkodóknál pedig 39,4 %-a. A vállalatok és gazdasági társaságoknál az összes be nem vetett terület 14,1 %-a koncentrált.

A vetésterület több mint felét, 55,4 %-át szövetkezetek birtokolták. Egyéb gazdálkodók a vetésterület 23,7 %-át, a vállalatok és a gazdasági társaságok pedig 20,9 %-át mondhatták magukénak. A gabonafélék vetésterületének zöme a szövetkezeteknél koncentráldott. 1993-ban az összes gabona vetésterület 57 %-át a szövetkezetek birtokolták. Egyéb gazdálkodók 22,6 %-át, vállalatok és gazdasági társaságok 20,4 %-át.

A gabonaféléken belül az egyes konkrét növények vetésterületeinek aránya a gazdálkodók csoportjai szerint nagyjából az összes gabonafélék vetésterületének csoportmegoszlása szerint alakult. A búza vetésterületének közel kétharmadát, 68,3 %-át a szövetkezetek birtokolták. A búza vetésterületének mindössze 9,7 %-a koncentráldott az egyéb gazdálkodók csoportjába. A vállalatok és gazdasági társaságok a búza vetésterületének 22 %-át mondhatták magukénak.

A szövetkezetek a rozs vetésterületének 58,6 %-át, az árpa vetésterületének 61,0 %-át, a zab vetésterületének 54,5 %-át, a kukorica vetésterületének 46,3 %-át koncentrálták.

Egyéb gazdálkodóknál a fontosabb gabonafélék vetésterülete az összes vetésterülete 9,7 %-a (búza) és 34,7 %-a (kukorica) közötti arányt képvisel.

A vállalatok és gazdasági társaságoknál a fontosabb gabonafélék vetésterületének aránya 15,5 % (rozs) és 22,0 % (búza) között volt.

Addig amíg az egyéb gazdálkodók a gabonafélék összes vetésterületének egynegyedét koncentrálták mindössze, szántóföldi zöldségféléknél kétharmadát. Egyéb gazdálkodók földterületükön burgonyát, vöröshagymát, paradicsomot, zöldborsót és egyéb zöldségféléket termesztnek. Ezen termékek vetésterületének aránya az összes vetésterülethez viszonyítva a következőképpen alakul: burgonyánál 87,2 %, vöröshagymánál 74,2 %, paradicsomnál 92,7 %, zöldborsónál 93,0 %, egyéb zöldségféléknél 80,5 %.

Szövetkezeteknél különösen alacsony az összes vetésterülethez viszonyítva a burgonya (8,9 %), paradicsom (2,9 %), zöldborsó (2,3 %) vetésterületének aránya.

Vállalatok és gazdasági társaságok csoportjában szintén nem jelentős a zöldségfélék vetésterületének aránya (14. sz. táblázat).

Csongrád megyében az 1993-as év a növénytermesztés szempontjából kedvezően indult, a kalászos gabonák jól teleltek, jelentősebb fagykár nem volt. A tavasziak vetését viszont hátráltatta, hogy a meghirdetett hiteltámogatásokhoz nehéz volt hozzájutni. A megye szántóterületének 8–10 %-a maradt parlagon, többségében rossz termőhelyi adottságú területeken.

Az 57 ezer hektáros búza vetésterületéről átlagosan csak alig több, mint 3 tonnás – az országos hozammal szinte megegyező – átlagtermést sikerült betakarítani, amiben a csapadékhány mellett a rosszabb minőségű vetőmag valamint a hiányos tápanyagvizsgálat is szerepet játszott.

**Főbb vetésterületi adatok megoszlása a gazdálkodók csoportjai szerint
(1993. május 31-én)**

%-ban

Megnevezés	Vállalatok és gazdasági társaságok	Szövetke- zetek	Egyéb gazdálko- dók	Össz.
Összes szántóterület	20,3	54,7	25,0	100,0
ebből:				
vetésterület	20,9	55,4	23,7	100,0
be nem vetett	14,1	46,5	39,4	100,0
Be nem vetett terület aránya a szántóterületekből	6,0	7,4	13,7	
Gabonafélék	20,4	57,0	22,6	100,0
ebből:				
búza	22,0	68,3	9,7	100,0
rozs	15,5	58,6	25,9	100,0
árpa*	21,5	61,0	17,5	100,0
zab	18,4	54,5	27,1	100,0
kukorica	19,0	46,3	34,7	100,0
Cukorrépa	17,0	51,3	31,7	100,0
Napraforgó	21,9	70,7	7,4	100,0
Burgonya	3,9	8,9	87,2	100,0
Zöldségfélék	7,5	16,1	76,4	100,0
ebből:				
vöröshagyma	4,8	21,0	74,2	100,0
zöldborsó	17,2	50,5	32,3	100,0
paradicsom	4,4	2,9	92,7	100,0
zöldpaprika	4,7	2,3	93,0	100,0
egyéb	6,8	12,7	80,5	100,0

* Őszi árpa és tavaszi árpa együtt.

Forrás: A fontosabb növények szántóföldi vetésterülete 1993. május 31.
KSH, Bp., 1993. augusztus, 12. p.

Kukoricát 68 ezer hektáron termeltek a megyében. 3,6 tonnás hozamot értek el, amely megfelel az országos átlagnak, de a megyében negatív rekordnak számít.

Cukorrépából mindössze 18,7 tonnás hozamot sikerült betakarítani. Gyengén termett a napraforgó is (1,6 tonna hektáronként), de a burgonya alig 15 tonnás hozama is nagyon alacsonynak számít. Tovább tart a fűszerpaprika és a paradicsomtermesztési kedv visszaesése. Fűszerpaprika 1,6 ezer hektáron 4,5 tonnás, a paradicsom 650 hektáron (az előző évhez viszonyítva egyötödére csökkent területen) 22 tonnás hozamot produkált. Vöröshagymát 3 ezer hektáron termeltek 20 tonnát közelítő átlaggal.

Az 1991–1993 közötti időszakra az állatállomány csökkenése jellemző. A mezőgazdasági vállalatoknál, szövetkezeteknél és magán kistermelőknél egyaránt jellemző az állománycsökkenés. A szarvasmarha állomány 1993-ban mintegy 17,4 %-kal volt alacsonyabb, mint az előző évben. A sertések száma 1993. szeptemberének végén az egy évvel korábbinál 8,9 %-kal kevesebb. A juhállomány egy év alatt 40,7 %-kal csökkent.

1991-ben a szarvasmarha-, a sertés- és tyúkféle állomány is csökkent az előző évi állományhoz képest. Növekedés csak a kistermelőknél levő szarvasmarha létszámánál volt. E növekedés mögött azonban a vágómarha értékesítési nehézségek húzódtak meg.

1991. június 30-án 1.576 ezer darab szarvasmarha volt, az egy évvel korábbinál 55 ezerrel (3,4 %-kal) kevesebb. Az 1991 június végi országos tehénállomány 35 ezer darabbal (5,6 %) kevesebb, mint az 1990. év azonos időpontjában. A vállalatoknál és szövetkezeteknél nagyobb 7,2 %-os (35 ezer darab), a kistermelőknél kisebb, 0,7 %-os csökkenés volt.

A sertésállomány 1991. év közepén 8.160 ezer darab volt, az egy évvel korábbinál 885 ezerrel (9,8 %-kal) kevesebb. A csökkenés a vállalatoknál és szövetkezeteknél jelentősebb, 562 ezer darab (12,9 %) még a kistermelőknél értékesítési nehézségek miatt csak 6,9 %-kal (323 ezer darab) kisebb a sertéslétszám.

A tyúkféle állomány a vállalati szférában erőteljesen 9.905 ezer darabbal (34,3 %-kal) csökkent egy év alatt. A tojásállomány csökkenése 19,7 %-os (1.148 ezer darab) volt.

Csongrád megyében is jelentős az állatállomány csökkenése. Abszolút mértékességben nézve a kistermelők is kevesebb állatot tartanak, mint korábban, részarányuk a csökkenő összes állományon belül növekvő. A kistermelőknél általában az állattenyésztés meghatározó ágazat, mivel a nagyobb állomány sem igényel magas fokú gépesítést, s az állatok munka mellett is cilláthatók.

1991 és 1993 között 30 %-kal csökkent a megye szarvasmarha állománya, 1993-ban már kevesebb, mint 55 ezer darab volt. Ezen belül a kistermelői állatlétszám kevésbé csökkent. 1993-ban a kistermelők birtokában lévő szarvasmarha-állomány 15 ezer darab, mintegy 16 %-kal kevesebb, mint a két évvel korábbi állomány.

**Állatállomány
(1991. június 30.)**

Megnevezés	Összesen *		Ebből			
			vállalatok		kistermelők	
	1000 db	az 1990. VI.30-i %-ában	1000 db	az 1990. VI.30-i %-ában	1000 db	az 1990. VI.30-i %-ában
Szarvasmarha	1576	96,6	1251	93,9	325	108,7
ebből: tehén	603	94,4	454	92,8	149	99,3
Sertés	8160	9,2	3783	87,1	4377	93,1
ebből: anyakoca	591	87,0	266	89,3	325	85,3
tyúkfélék			18936	65,7		
ebből: tojó			4689	80,3		

* Vállalatok és gazdasági tevékenységek, szervezetekkel együtt.
Becsült adatok.

A sertésállomány 1993-ban 10 %-kal alacsonyabb, mint a két évvel korábbi állomány. 1993. év végére az állatlétszám 385 ezer darabra apadt.

A juhállomány 1993-ban mintegy 30 %-kal kevesebb, mint az 1991 évi. A csökkenés mögött a gyapjúpiac összeomlása, illetve exportértékesítési nehézségek húzódnak meg.

1991 december vége óta közel 20 %-kal csökkent a tyúkfélék állománya. A termelés a kisüzemű gazdaságokra tevődik át.

A mezőgazdasági földterület 1991. május 31-én 6.460 ezer hektár volt, 13 ezer hektárral kevesebb, mint 1990-ben. A szántót és a kertet kivéve minden művelési ág területe csökkent, legnagyobb csökkenés (5 %) a termő gyümölcsösnél következett be.

A kistermelők földterülete mintegy 13 %-kal több, mint az előző évben. A kistermelésen belül a tagoknak kiadott háztáji és alkalmazotti illetményföld kevesebb, mint az előző évben. A bérbeadott terület viszont közel 32 %-kal az egyéni gazdaságok területe pedig közel 24 %-kal nőtt.

1991 első félévében 470,2 ezer fő dolgozott a mezőgazdasági nagyüzemekben. A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma 1991-ben 15,9 %-kal kevesebb, mint 1990-ben. A foglalkoztatottakon belül a csökkenést elsődlegesen a fizikai munkásokat érintette. A havi átlagbér 19,1 %-kal nőtt, az átlagkeresetek 16,3 %-kal.

Kistermelői földterület

Megnevezés	1990.	1991.	1991. év az 1990. év %-ában
	hektár		
Kistermelés	1 288 800	1 452 640	112,7
tagoknak kiadott			
háztáji	198 793	196 386	98,8
Bérbeadott terület	349 112	460 513	131,9
Alkalmazotti			
illetményföld	43 732	38 511	88,2
Egyéni gazdaság	146 785	181 904	123,9

1991-ben a mezőgazdasági szervezetek száma 60 %-kal nőtt az előző évhez viszonyítva. A Kft-k száma több mint 9-szeresére nőtt, a részvénytársaságoké pedig csökkent. A szövetkezetek és a vállalatok számánál drasztikus változás nem volt. Az élelmiszeriparban is hasonló a helyzet, itt is a Kft-k száma emelkedett a legnagyobb mértékben 9-szeresére nőtt.

A mezőgazdasági vállalatok 1991. első félévében 157 ezer tonnánál (50,5 %) kevesebb műtrágyát vásároltak, mint az előző évben. Foszfor műtrágyából a tavalyinak csak 33,6, káliumból 35,1 %-át használták fel.

1991 első félévében 2.345 millió forinttal kisebb értékű mezőgazdasági gépet értékesítettek az AGROKER-ek és AGROTEK vállalatok. Ez az 1990. évi értékesítésnek csak 47,5 %-a. A traktoreladás az előző évi értékesítésnek 46,4, a gabonakombájneladás pedig csak 26,6 %.

A magyar élelmiszeripari exportban az 1980-as évek végén változások bontakoztak ki, amelyek az 1990-es évek elején felerősödtek. A változásokat a következők jellemzik:

a) 1988-tól az 1985–1987 évek közötti átmeneti visszaesés után ismét növekedett a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeknek az összes exporton belüli kiviteli aránya. 1990-ben a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitele az összes exportnak 23,1 %-a, ami közel 14 milliárd forint forgalmat jelentett (17. sz. táblázat).

b) 1988-ig fokozatosan, majd 1989-ben és 1990-ben nagymértékű visszaesés figyelhető meg egyrészt a volt szocialista országok felé irányuló kivitelünkben, másrészt a rubelelszámolású forgalomban. Ezzel párhuzamosan a fejlett piacgazdaságú országokban egyre több magyar agrárgazdasági termék talált gazdára. A Szovjetunió a 80-as évek végétől kemény devizás vásárlásait egyre erőteljesebben rubelelszámolású importra váltotta át. Az 1980-as évek közepén az élelmiszeripari export 37 %-a rubelben bonyolódott, az 1990-ben már csak 18 %. 1986-ban a nem rubelben történő elszámolás az

élelmiszer-gazdasági export 62,9 %-át, 1990-ben 81,9 %-át érintette (17. sz. táblázat).

17. sz. táblázat

A mezőgazdasági és élelmiszeripari export alakulása 1986–1990 között

Évek o	Rubel elszámolás		Nem rubel elszámolás		Össz. md Ft
	md Ft	%	md Ft	%	
1986.	30483	37,1	51779	62,9	82262
1987.	28864	34,0	56101	66,0	84965
1988.	27973	27,3	74363	72,7	102335
1989.	28138	22,7	95593	77,3	123731
1990.	25194	18,1	114144	81,9	139339

Forrás: Külkereskedelmi statisztikai évkönyvek, KSH

1986-ban az élelmiszer-gazdaság 55,3 %-a a volt szocialista országokba irányult. 1990-ben már csak 42,1 %-át adták el a térség országaiban. Ezzel egyidőben megnőtt a fejlett tőkés országokban a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripari termék felvásárlása. 1986-ban az élelmiszer-gazdaság kivitelének 38,6 %-át a fejlett tőkés országok szívták fel, 1990-ben 53,8 %-át. A fejlődő országokba irányuló kivitel csökkent, 1986-ban az élelmiszer-gazdaság kivitelének 6,1 %-át, 1990-ben 4,1 %-át vásárolták fel a fejlődő országok.

18. sz. táblázat

Az élelmiszer-gazdaság kivitelének relációs eloszlása (1986-1990)

Ország	1986.	1989.	1990.
A volt szocialista	55,3	42,2	42,1
Fejlett tőkés	38,6	50,9	53,8
Fejlődő	6,1	6,8	4,1

Az európai KGST országokban 1986-ban a magyar élelmiszer-gazdasági export 52,4 %-a, 1990-ben pedig 31,7 %-a irányult. E régióban a legnagyobb, legfontosabb kereskedelmi partnerünk a Szovjetunió. A Szovjetunióba irányuló élelmiszer-gazdasági export értéke 30,7 milliárd forint 1986-ban és 1990-ben is,

tehát az exportvolumen nem változott. Arányait tekintve azonban jelentős mértékű a változás, 1986-ban az összes élelmiszergazdasági kivitel 37,3 %-át, 1990-ben már csak 21,6 %-át vásárolta fel a Szovjetunió (19. sz. táblázat).

19. sz. táblázat

**A volt KGST országok részesedése a magyar élelmiszergazdasági exportból
1986-1990 között**

	1986.	1989.	1990.
Európai KGST országok együtt			
export értéke md Ft	43,1	42,3	44,1
aránya %-ban	52,4	34,2	31,7
ebből: Szovjetunió			
export értéke md Ft	30,7	29,3	30,7
aránya %-ban	37,3	34,2	21,6

A 80-as évek második felében az évenkénti exportnövekményt már nem a szovjet piac szívta fel.

c) Jelentősen módosult az export áruszerkezete 1986 és 1990 között. Az export árualapban erőteljesen nőtt a nyershús, a húskészítmények és a baromfi termékek kivitelének aránya. A fejlett országok és ezen belül az EK az átlagot meghaladó mértékben növelték vásárlásaikat e termékekből. Valamelyest növekedett a zöldség- és gyümölcstermékek kivitelének aránya is. Az 1980-as évek végére jelentősen visszaszorult a búza, a bor és a pezsgő kivitele volumenben és értékben egyaránt (20. sz. táblázat).

d) 1991-ben folytatódott az élelmiszergazdasági kivitel expanziója, amit 1992-ben már csak egy szerény mértékű exportbővülés követett. 1990–1992 között az export értéke – folyó áron, Ft-ban – közel másfélszeresére nőtt, miközben a mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkek behozatala csak 24 %-kal emelkedett. 1993 első félévében ez a kedvező tendencia megfordult. Az agrártermékek kivitele több mint egyharmadával, 39 %-kal visszaesett 1992 első félévéhez képest, a behozatal viszont 9 %-kal nőtt.

Az ágazat külkereskedelmi egyenlege 1991-ben és 1992-ben rekord nagyságot, 2 milliárd USD-t ért el.

**Termékcsoport-szerkezetváltozás a mezőgazdaság és élelmiszeripar
exportjában 1985–1990 között %-ban**

Termék	1985.			1990.		
	rubel elszámolás	nem rubel	össz.	rubel elszámolás	nem rubel	össz.
nyershús, húské- szítmények	7,7	19,9	16,4	13,3	25,3	23,2
baromfi feldolgozott	4,3	11,5	9,4	10,2	13,5	12,9
zöldség, gyümölcs	22,6	6,5	11,2	18,7	10,2	11,8
növényolaj	1,2	7,0	5,3	0,1	5,1	4,3
italipari term.*	32,3	2,2	11,0	19,2	0,2	5,1
gabona	5,6	17,6	14,1	8,4	4,7	5,3
olajosmag	0,3	2,5	1,9	0,0	1,3	1,1
friss zöldség, gyümölcs	11,2	1,8	4,6	10,8	3,7	5,0
vágóállat	0,8	11,4	8,3	2,7	6,9	6,1
Együtt:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* bor, pezsgő, finomított szesz, égetett szeszestital, sör

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek külkereskedelmi forgalmának egyenlege 1993-ban 1,2 milliárd USD aktívummal zárult, ami alig több, mint az 1992. évi aktívum fele. Az 1993. évi kivitel a szakágazatok döntő többségében elmaradt az 1992. évi teljesítménytől. 1993-ban mindössze két ágazat, a tartósítóipar, valamint a szesz- és italipar (főleg a bor és a pezsgő újra növekvő külpiaci vásárlásai révén) dollár-bevétele haladta meg az egy évvel korábbi értéket.

1993-ban több mint 700 millió dollárral csökkent az exportbevétel az előző évhez viszonyítva. A bevételkiesés felét a gabona-kivitel zuhanása okozta, és jelentősen mérséklődött a hús, a növényolaj-, a cukoripar valamint az erdészeti exportbevétele is.

**A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek külkereskedelmi
forgalmának egyenlege**

millió USD

Év	Export	Import	Egyenlet
1992.	2761,3	732,0	2029,3
1993. AKH	2048,9	831,2	1217,7
NGKM	1971,0	808,0	1163,0

1993-ban nem történt lényeges elmozdulás az agrártermékek piacában. Fennmaradt az Európa-centrikusság, legnagyobb piacunk az Európai Unió, ahova kivitelünk közel fele irányul. 1991-ben az agrárgazdasági export 44,3 %-át, 1993-ban 44,9 %-át az Európai Unió szívtá fel. Az EFTA országokba a kivitel 15 % alatt maradt mindhárom évben. A Kelet-Európába irányuló kivitel aránya 1991-ben 25,9 %, 1992-ben 33,5 %, 1993-ban pedig 24,1 %. A korábbi Szovjetunió területére irányuló export aránya 1993-ban ugyan 5,6 %-kal alacsonyabb, mint 1992-ben, de az 1991. évi kiviteli aránnyal megegyezik.

Az agrárgazdasági export főbb piaci régióinak aránya

%-ban

Megnevezés	1991.	1992. I. félév	1993.	1993.
EU	44,3	41,7	44,8	44,9
EFTA	11,5	11,3	14,0	13,3
Kelet-Európa	25,9	33,5	25,9	24,1
ebből:				
volt SZU	18,1	24,3	16,6	18,7

A teljes exportforgalomra vonatkozó aggregált volumenindex az 1988–1992 közötti időszak évei közül csak az utolsó esztendőben, 1992-ben

mutat visszaesést (92 %). 1992 előtt az aggregált volumenindex 2–9 % közötti mértékben emelkedett.

Több fontos exportcikk eladási volumene számottevő mértékben visszaesett. A vágósertés, a sertéshús, a húskonzerv, a vágott baromfi és 1992. év végéig egyes zöldség- és gyümölcskonzervek valamint a bor exportja 1990–1993 között legalább a felére zsugorodott. A vágósertés esetében pl. teljesen megszűnt az export. E termékek exportjában piacváltás helyett piacvesztés történt, a kieső kelet-európai vásárlásokat sem Európa más régióiba, sem távolabbi földrészekre irányuló export nem pótolta.

23. sz. táblázat

Az élelmiszergazdasági kivitel évenkénti alakulása

%-ban

Év	Az élelmiszergazdasági kivitel	
	árindexe % (előző év = 100 %)	volumenindexe
1991.	125,0*	109,0
1992.	114,7	92,0
1993. 1. félév	107,1	..

* az 1991. évi árindex nagyságát befolyásolta a dollárelszámolásra való áttérés is.

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1992., KSH és KSH tájékoztató, 1993 július

1989-ben mezőgazdasági és élelmiszeripari exportnak 81,2 %-a Európába irányult. A térségen belül legnagyobb kereskedelmi partnereink Kelet-Európa és az Európai Közösség országai. Kelet-Európa az összes export 35,9 %-át szívtá fel, az Európai Közösség pedig 34,3 %-át.

1992-ben az európai országokba irányuló élelmiszergazdasági kivitelünk 1989-hez képest lényeges mértékben megnőtt. 1992-ben az összes kivitel 93,4 %-át európai országok szívták fel. Az európai országok részesedése összes kivitelünkéből 12,2 %-ponttal nőtt. A térségen belül Kelet-Európába irányuló kivitelünk 1990-ben és 1991-ben erőteljesebben, 1992-ben kevésbé csökkent. A csökkenés mértéke 1989-hez képest 1990-ben 7,3 %-pont, 1991-ben 8,9 %-pont, 1992-ben 2,4 %-pont. Ezzel egyidőben az Európai Közösség országai növelték behozatalaikat. A mezőgazdasági és élelmiszeripari exportunk Európai Közösség országaiba irányuló aránya 1989 és 1992 között közel 10 %-kal nőtt. A növekedés mértéke 1989-hez képest 1990-ben 2,4 %-pont, 1991-ben 9,5 %-pont, 1992-ben 7,4 %-pont. Az EFTA országokba irányuló export-arány gyakorlatilag stagnált.

A konvertibilis export szerkezetének vizsgálatakor szintén szembetűnő, hogy 1989 és 1992 között lényeges mértékben megnőtt. 1989-ben a konvertibilis export 81,0 %-a európai országokba irányult, 1992-ben pedig 93,4 %-a. Ezzel egyidőben kevesebb, mint a felére csökkent Amerikába irányuló kiviteli arányunk. Európán és Amerikán kívüli országok az élelmiszeripari exportunk mindössze 3,8 %-át vásárolták fel 1992-ben, holott vásárlásaik 1989-ben az összes kivitelt 12,9 %-ára terjedtek ki (24. sz. táblázat).

24. sz. táblázat

A mezőgazdasági és élelmiszeripari export megoszlása régióként

%-ban

Megnevezés	1989.	1990.	1991. I. félév	1992.	1993.
Összes export, Ft bázison					
Európa	81,2	85,9	89,0	93,4	90,1
ebből: EK	34,3	36,7	43,8	41,7	44,8
EFTA	11,3	11,4	11,3	11,3	14,0
Kelet-Európa	35,9	28,6	27,0	33,5	25,9
(ebből: SZU	21,6	20,0	19,0	24,3	16,6
egyéb *	14,3	8,6	8,0	9,2	9,3
Amerika	5,6	4,6	5,1	2,8	2,9
Egyéb	13,2	9,5	5,9	3,8	7,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Konvertibilis export, USD bázison					
Európa	81,0	84,4	88,7	93,4	90,1
ebből: EK	43,8	44,3	44,3	41,7	44,8
EFTA	14,3	13,7	11,5	11,3	14,0
Kelet-Európa	13,1	15,2	25,9	33,5	25,9
(ebből: SZU)	9,7	8,1	18,1	24,3	16,6
Amerika	6,1	5,6	5,3	2,8	2,9
Egyéb	12,9	10,0	6,0	3,8	7,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Lengyelország, Cseh-Szlovákia, Románia, Bulgária, Albánia.

Az áruszerkezet főbb változásait a következők jellemzik: 1990-ben és 1991-ben az élelmiszeripari és mezőgazdasági szakágazatok mindegyike kisebb-nagyobb mértékben növelni tudta kivitelét. Az átlagosnál gyorsabb ütemben bővült a húsipari, a növényolajipari és a kertészeti termékek külföldi értékesítése. Az exportban korábban kisebb szerepet játszó szakágazatok közül figyelemre méltó mértékben fellutott a tejipari, a tészta- és édesipari, a szeszipari, valamint a dohányipari áruk kivitele. Ebben a két évben a mezőgazdasági cikkek aránya az agrárgazdaság összes kivitelében 30-32 %-ot tett ki.

Összefoglalás

Népsűrűség tekintetében Magyarország Európában a sűrűn lakott országok közé tartozik. A magyarországi aktív népesség aránya az össznépességen belül Magyarországon az 1980-as évek végén is jóval nagyobb volt, mint az európai országok többségében. Földellátottsági helyzetünk kedvezőbb, mint a szomszédos országoké. A mezőgazdasági terület aránya az összes területen belül Magyarországon igen magas, 70 %.

1935-ben a magyar mezőgazdaságra a polarizált birtokrendszer volt a jellemző. A birtoknagyság viszonyok az 1945-ös földosztással alapvetően átrendeződtek, majd folyamatosan tovább változtak. A földreform eredményeként a törpebirtokok száma növekedett.

1945-ben az összes földterület 80,7 %-át hasznosították mezőgazdasági céllal, 1993-ban pedig mindössze 65,9 %-át. A szántó terület 1945 és 1993 között jelentős mértékben csökkent. 1945 és 1990 között a kert- és gyümölcsös területek nagysága megnégyszereződött, 1992-től azonban radikálisan csökken. A szőlőterület nagysága erőteljesen ingadozó. A gyepterületek állandóan csökkentek, míg az erdőterületek nőttek. 1945 és 1993 között a művelés alól kivett területek növekedtek a legnagyobb mértékben.

A földhasználat alakulásában az egyes vállalati (gazdálkodási) formán belül és azok között az elmúlt évtizedekben számottevő változások és átrendeződések következtek be. Az állami használatban levő földterület nagysága az 1960. évinél mintegy 300 ezer hektárral kevesebb, az 1970. évit azonban már 32 ezer hektárral meghaladja. Az elmúlt tíz évben nagysága állandósult. A szövetkezetek használatában levő földek már nagyobb változásokat mutatnak. 1949-ben alig 55 ezer hektáron gazdálkodtak valamilyen szövetkezeti formában, 1960-ban már közel 3,7 millió hektárt műveltek a szövetkezetek. Legnagyobb mérvű változás a kistermelői földhasználatnál tapasztalható. A jelenlegi kistermelői terület mindössze 16 %-a az 1949. évinek, amikortól is 1982-ig fokozatosan csökkent és csak ezután mutatott évről-évre emelkedést.

A föld tulajdoni viszonyai a 70-es, 80-as években lényegében változatlanok voltak, a földek tulajdoni szerkezete merev volt. A tulajdoni szerkezet lemerevedésével egyidejűleg birtoknagyságban, vállalatunéretben erőteljes polarizáció jött létre. Egyik oldalon létrejöttek a nagyüzemek, amelyek

több ezer hektáron gazdálkodtak, a másik pólusban meg ott voltak a kisüzemek, egyéni gazdálkodók formájában.

A termelőszövetkezetek területi centralizációja a kollektivizálást követő több mint másfél évtized során erőteljes volt. A szövetkezetek száma az 1961. évi 4.204-ről 1977-ben 1.425-re csökkent. 1989-ben 1.245 termelőszövetkezet volt. Ezzel párhuzamosan az átlagos vállalati méretek gyorsan nőttek. A termelőszövetkezetek átlagos területe 1961 és 1977 között 4,2-szeresére növekedett, 1977-ben 3.624 ha volt. Az egy gazdaságra jutó foglalkoztatottak száma megkétszereződött, az állóeszközök értéke 44-szeresére nőtt. A vállalatméret növekedése a termelőszövetkezetek nagyság szerinti differenciáltságát nem csökkentette; 1977-ben a legkisebb termelőszövetkezet 27 hektáron, a legnagyobb 18.240 hektáron gazdálkodott.

Az állami gazdaságok száma az 1961. évi 271-ről 1977-re 140-re csökkent. 1989-ben 130 állami gazdaság volt. Az átlagos üzemméretük 3.635 hektárról 7.093 hektárra nőtt 1961 és 1977 között.

Mindkét szektorban a nagyobb vállalatméret növelte a termelőegység kibocsátását, de a termelés fajlagos mutatói csökkentek a termelés méretei növekedésével párhuzamosan. Az állóeszközök és az összes eszközök hatékonysága is a gazdaságok területének növekedésével csökkent, a nagyobb vállalatméret tehát nem eredményezte az eszközhatékonyság automatikus javulását. Egyedül az eleven munka termelékenysége emelkedett a gazdaságok területe növekedésével párhuzamosan.

A koncentráltág és a hatékonyság között feszültség volt a 70-es, 80-as években, a nagyobb területen gazdálkodó vállalatok jelentős része nem tudta érvényesíteni a nagyobb koncentráltágtól adódó előnyt a gazdálkodás hatékonyságában és jövedelmezőségében.

ADÉL ANDRÁSSY

CERTAIN QUESTIONS OF PROPERTY AND EASEMENT OF LANDS

(Summary)

The writer deals with the property and easement of lands of Hungarian agriculture in his article. He states that there have been considerable changes in the occupation of land within the forms of corporate farming during the last decades.

At the end of 1980s the territory of lands being in public use is 800 000 ha less than it was in 1960, out in 1980s its extent is stable.

Lands being in use of agricultural co-operatives show bigger changes. In 1949 there was farming in some or other co-operative form on hardly 55 000 ha, out in 1960 the co-operatives cultivated nearly 3.7 million ha. The biggest

change can be experienced in the use of land of small-scale producers. The present territory of small-scale producers is only 16 % of 1949's, since then it was gradually decreasing until 1982, and only after this showed some increase year by year.

The properties of lands in 70s, 80s basically were unchanged, the structure of property of land was inflexible. But at the same time with the stiffening of property structure a strong polarization took place in the extent of possessions, corporate proportions. On one hand big factories were born which farmed on some thousand ha-s, and on the other hand there were small firms, in the form of individual husbandmen.

The gross output of the agriculture has been decreasing since 1989. The recession accelerated in 1992 and reaches its deepest point probably in 1993.

There is a run through of fortune within a wide range of farming associations, the problems of liquidation are becoming more and more critical, the number of employees is decreasing. The changes of properties lasted for a long time, causing uncertainty even in the production, and the increasing western protectionism coincided with the drought repeated for the second year. The performance of the agriculture was decreased by the deterioration of agrotechnical standard, the general recession or total suspension of investments. The best of the farms were the only exceptions.